

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:
Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΒΑΣΙΚΕΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ.

Επιμέλεια:

Αθηνά-Μαρία Γκρίτζαλη

ΑΜ:3573

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Αρανίτου Ευαγγελία

Ρέθυμνο, 2022

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία ολοκληρώθηκε στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, κατά το έτος 2022. Η ολοκλήρωσή της ,κλείνει τον κύκλο των προπτυχιακών σπουδών μου. Ένα «τετραετές ταξίδι», με Ιθάκη την γνώση, την έρευνα και τον εποικοδομητικό διάλογο, στοιχεία που δεν συνέβαλαν μόνο στην μελλοντική μου ιδιότητα ως «Πολιτικός Επιστήμονας» αλλά ενίσχυσαν τον τρόπο της σκέψης μου καλλιεργώντας την σφαιρικότητα, την ευρύτητα και την ποικιλομορφία.

Η ολοκλήρωση της πτυχιακής μου εργασίας θα ήταν αδύνατη χωρίς την πολύτιμη υποστήριξη της καθηγήτριας μου , Κας Αρανίτου Βάλιας. Της εκφράζω θερμά ένα βαθύ ευχαριστώ για την βοήθεια που μου προσέφερε, με τις στοχευμένες παρατηρήσεις της , τον ουσιαστικό διάλογο αλλά και τον χρόνο της. Όπως επίσης θα ήθελα να στείλω τις θερμές ευχαριστίες μου, στους Καθηγητές του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης.

Τέλος, θα ήθελα να πω ένα μεγάλο ευχαριστώ στην Κα Ματίνα Μπασουράκου, η οποία υπήρξε ένα ανεκτίμητο στήριγμα για έμένα, από τα πρώτα στάδια της εκπαίδευσής μου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο: ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ	7
1.1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ	7
1.2. ΟΙ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΗΘΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ	8
1.3. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ	10
1.4. ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ	11
1.5. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ	13
1.6. ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο: ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ	16
2.1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ	16
2.2. ΟΥΤΟΠΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ	17
2.3. ΜΑΡΞ ΚΑΙ ΕΝΓΚΕΛΣ	19
2.4. ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ.....	20
2.5. Η ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ.....	22
2.6. ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ.....	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο: ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ	27
3.1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ	27
3.2. ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΠΟΥ ΟΔΗΓΗΣΑΝ ΣΤΟ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟ	29
3.3. ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ	31
3.4. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ	33
3.5. ΤΟ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟ ΚΡΑΤΟΣ	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο: ΚΕΪΝΣΙΑΝΙΣΜΟΣ	37
4.1. Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΚΕΪΝΣΙΑΝΙΣΜΟΥ	37
4.2. Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΚΕΪΝΣΙΑΝΙΣΜΟΥ	38
4.3. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΚΕΪΝΣΙΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΟ LAISSEZ-FAIRE	39

4.4. ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΚΕΥΝΣΙΑΝΙΣΜΟΣ.....	40
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	43
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	45

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να αναφερθεί στη σύνδεση του κράτους με τις διάφορες πολιτικές ιδεολογίες. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται ο Φιλελευθερισμός, ο Σοσιαλισμός, ο Νεοφιλελευθερισμός και ο Κεϋνσιανισμός, δίνοντας έμφαση στην οπτική των θεμελιωτών που έθεσαν τις βάσεις για την εμφάνιση και την επικράτησή τους. Αρχικά, στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τον Φιλελευθερισμό και παρουσιάζονται οι βασικές αρχές και θέσεις του, η οικονομική θεώρησή του με έμφαση στην ελεύθερη αγορά και την ατομική ιδιοκτησία, οι σχέσεις του με τη δημοκρατία καθώς, επίσης, αναλύεται και ο κοινωνικός φιλελευθερισμός, ως μια σημαντική εκδοχή του. Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στον Σοσιαλισμό και συγκεκριμένα στις βασικότερες αρχές του, στις θέσεις του ουτοπικού σοσιαλισμού και των Μαρξ και Ένγκελς αλλά και σε βασικές έννοιες, όπως είναι ο ιστορικός υλισμός, η πάλη των τάξεων και η εργασιακή θεωρία. Στη συνέχεια, στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τις συνθήκες που οδήγησαν στον Νεοφιλελευθερισμό, στις βασικές αρχές του, στη σχέση του με την οικονομία και τη σύνδεσή του με το κράτος, το οποίο θα πρέπει να επικεντρώνεται στην ατομική ιδιοκτησία, στην εφαρμογή των νόμων και των θεσμών της αγοράς καθώς και στο ελεύθερο εμπόριο. Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο της εργασίας παρουσιάζεται ο Κεϋνσιανισμός με έμφαση στις συνθήκες που οδήγησαν στην εμφάνισή του, στην οικονομική θεώρησή του και στον ρόλο του κράτους μέσω της «κεϋνσιανής επέκτασης», η οποία έθεσε ως προϋπόθεση την ενίσχυση της κρατικής παρέμβασης με σκοπό την ανάπτυξη της οικονομίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο προσδιορισμός της έννοιας του κράτους αποτέλεσε ένα πεδίο διαρκούς αναζήτησης από τη δημιουργία των πρώτων πολιτισμών. Η γέννηση του όρου «κράτος», προέρχεται από το αρχαιοελληνικό ρήμα «κρατέω-ώ» που σημαίνει έχω την εξουσία, τη δύναμη. Για τον Αριστοτέλη η γέννηση της πόλης, η οποία προήλθε από τη συνένωση οικογενειών και κωμών, ανέδειξε τον υψηλότερο τύπο κοινωνίας, διότι μέσω αυτής μπορεί να εξασφαλιστεί το «εὖ ζῆν», η αυτάρκεια. Τον 17ο αιώνα, ο Hobbes συγγράφει και δημοσιεύει τον Λεβιάθαν, μέσω του οποίου του δίνεται ο τίτλος «πατέρας - θεμελιωτής» του συγχρόνου κράτους. Ο Hobbes σκιαγραφεί τη φύση του ανθρώπου αποδίδοντας αρνητικά πρόσημα, τα οποία οδηγούν εύκολα στην καταστροφή. Απότοκο της άποψης αυτής είναι η δημιουργία του Λεβιάθαν, ώστε να διατηρείται η κοινωνική ειρήνη και συνοχή. Οι μορφές του κράτους, σύμφωνα με τον Hobbes, είναι δύο, η πρώτη αφορά την απόλυτη μοναρχία και η δεύτερη την κοινοβουλευτική δημοκρατία (Ίδρυμα Σάκη Καραγιώργα, 2005).

Ο χρόνος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην προσπάθεια ερμηνείας και έρευνας, ιδιαίτερα από τους κλασικούς, για την έννοια του κράτους. Η διαρκής αυτή προσπάθεια αποτέλεσε αρωγό στη θεμελίωση της σύγχρονης έννοιας του κράτους ως την απρόσωπη θεσμοποιημένη μορφή πολιτικής εξουσίας που παίρνει τη μορφή αυτονόμου υποκειμένου. Παράλληλα, με την έννοια του κράτους αρχίζει να ακμάζει η έννοια της πολιτικής ιδεολογίας. Ο συνδυασμός αυτός αποτελεί τον κεντρικό άξονα της συγκεκριμένης εργασίας. Η ιστορική αυτή εξέλιξη της ανάπτυξης των δύο αυτών εννοιών, που έχουν καθοριστικό ρόλο στη ζωή του εκάστοτε υποκειμένου, θα βοηθήσει τον αναγνώστη να κατανοήσει τη δομή αλλά και τα γεγονότα που οδήγησαν στη σύγχρονη υπόσταση του κράτους (Μανιτάκης, 2007).

Στα πρώτα δύο κεφαλαία παρουσιάζονται οι πολιτικές ιδεολογίες του Φιλελευθερισμού και του Σοσιαλισμού, δίνοντας έμφαση στην οπτική των κλασικών που θεωρήθηκαν θεμελιωτές. Η άνθιση του Φιλελευθερισμού, ιδίως μετά τον 17ο αιώνα, εστιάζει στις οικονομικές συναλλαγές και ελευθερίες των πολιτών, στη δομή της κοινωνίας αλλά και στη σχέση κράτους - ιδεολογίας. Κατά τον 19ο αιώνα, οι μεταβολές που επέφερε η Βιομηχανική Επανάσταση δημιούργησαν πρόσφορο έδαφος για την καλλιέργεια νέων πολιτικών ιδεών, όπως του Σοσιαλισμού, όπου έμελλε να γίνουν ο ισχυρότερος αντίποδας του Φιλελευθερισμού. Οι δύο αντικρουόμενες αυτές πολιτικές ιδεολογίες αποτελούν μέχρι και σήμερα τη βάση

πάνω στις οποίες στηρίχθηκαν μεταγενέστεροι στοχαστές τόσο για την οικονομία και την κοινωνία όσο και για τη θέση του κράτους.

Στα κεφάλαια 3 και 4 θα υπάρξει μια μετατόπιση στον 20^ο αιώνα, όπου θα αναλυθούν ο Νεοφιλελευθερισμός και ο Κεϋνσιανισμός. Οι εξελίξεις και τα δρώμενα του 20^{ου} αιώνα φέρνουν σφοδρές αλλαγές τόσο στην οικονομία όσο και στην κοινωνία. Οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, το Κραχ του 1929 και η πετρελαϊκή κρίση την δεκαετία του '70 γίνονται οι αιτίες απόρριψης των κλασικών ιδεολογιών, αναζητώντας νέες θεωρίες με σκοπό την ευημερία του εκάστοτε κράτους και ό,τι περικλείεται σε αυτό. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να γίνει αντιληπτή η σχέση του κράτους και της εκάστοτε ιδεολογίας, δύο έννοιες αλληλένδετες που διαρκώς εξελίσσονται, χωρίς ποτέ να ταυτιστούν. Στο τέλος, στόχος είναι ο κάθε αναγνώστης να είναι σε θέση να κατανοήσει τις ιστορικές συγκυρίες που χρησιμοποιήθηκαν ως γέφυρα στην ιδιόμορφη αυτή σχέση. Επιπρόσθετα, μπορεί να λειτουργήσει ως αφορμή, ώστε ο καθένας να αναλογιστεί ότι οι ιδεολογίες είναι διαρκώς μεταβαλλόμενες και καθορίζονται από την ανθρώπινη δραστηριότητα (οικονομία), ενώ το κράτος είναι μία έννοια που ενσαρκώνει τη σταθερότητα και έχει ως ύψιστο στόχο την κοινωνική συνοχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο: ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ

1.1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ

Ο φιλελευθερισμός είναι μία πολιτική φιλοσοφική κοσμοθεωρία που αποβλέπει στη μεγιστοποίηση της ατομικής, οικονομικής και πολιτικής ελευθερίας. Η προέλευση του όρου αποδίδεται στη λατινική λέξη «liber» που σημαίνει «ελεύθερος». Φαιά ουσία, λοιπόν, της συγκεκριμένης ιδεολογίας είναι η ελευθερία. Ο όρος χρονολογείται από τον 14ο αιώνα και είναι απόρροια της κατάρρευσης του φεουδαρχικού συστήματος, ενώ αντικαθίσταται από την καπιταλιστική αγορά (Schmidt, 2004).

Η διαδικασία αυτή αντικατοπτρίζεται σε έντονο βαθμό στην Αγγλία του 17ου αιώνα. Ο κοινωνικοπολιτικός ανταγωνισμός ανάμεσα στο Κοινοβούλιο και τον Μονάρχη ήταν οξύς και διαρκής. Κατά τη διάρκεια του ανταγωνισμού αυτού, υποβλήθηκε από το κοινοβούλιο το 1628 το πρώτο από τα νομικά - συνταγματικά κείμενα της αγγλικής πολιτικής ιστορίας, η αίτηση δικαιώματος «Petition of rights». Ακολούθησε το 1641 η υποβολή της Μεγάλης Διαμαρτυρίας «Great Remonstrance» με την καθιέρωση του κοινοβουλευτικού συστήματος. Τα γεγονότα αυτά αποτελούν το ερέθισμα για την εμφάνιση των «Whings», μιας «οργανωμένης πατριάς», η οποία εξελίχθηκε σε φιλελεύθερο πολιτικό κόμμα τον 19ο αιώνα, ενώ επίσης αποτέλεσαν τον ακρογωνιαίο λίθο για την «Ενδοξη Επανάσταση του 1688» (Schmidt, 2004).

Σημαντικό ρόλο, λοιπόν, για την ανάπτυξη της φιλελεύθερης ιδεολογίας, εκτός της Αγγλικής, διαδραμάτισαν επιπλέον η Γαλλική και η Αμερικάνικη επανάσταση. Η ανατροπή του «Παλαιού Καθεστώτος» συντέλεσε στη δημιουργία νέων κοινωνικοπολιτικών δομών στη Γαλλία. Απότοκο αυτής της αλλαγής είναι η ρήξη της «ελέω Θεού απόλυτης μοναρχίας» και το τελειωτικό χτύπημα σε κάθε κατάλοιπο του φεουδαρχισμού στη Γαλλία του 18ου αιώνα. Αντίστοιχα, η αμερικανική επανάσταση με τον ένοπλο αγώνα ανέστειλε την αγγλική αποικιοκρατία με αποκορύφωμα την ψήφιση της «Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας» στις 4 Ιουλίου του 1776. Οι επαναστάσεις επηρεάστηκαν από το κίνημα του Διαφωτισμού, το οποίο αποτέλεσε το συστατικό τους στοιχείο (Schmidt, 2004).

Το κίνημα του Διαφωτισμού και οι ιδέες που αντανάκλασε βρήκαν βασικό εκφραστή τους την ανερχόμενη αστική τάξη, η οποία ήταν αποκλεισμένη από το απολυταρχικό σύστημα. Γεννήθηκε η ιδέα μιας τάξης ελευθέρων ανθρώπων όπου θα

είχε ευρύτητα σκέψης και οι προκαταλήψεις θα εξέλειπαν. Αμφισβητήθηκε κάθε μορφή απόλυτης εξουσίας, όπως της μοναρχίας αλλά και της εκκλησίας. Η πίστη στην πρόοδο, η ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης και η κατάρριψη της άποψης, ότι η κοινωνική θέση του ατόμου ταυτίζεται με το τυχαίο γεγονός της γέννησης, αποτέλεσαν τον πυρήνα της φιλελεύθερης σκέψης (Schmidt, 2004).

Ένας νέος δρόμος χαράζεται όπου φέρνει αλλαγές τόσο στον κοινωνικοπολιτικό τομέα όσο και στον οικονομικό. Η σύλληψη της έννοιας του κράτους στην πρώιμη μορφή του αρχίζει να οικοδομείται με άξονα την ατομική ευημερία. Οι πρώτες θεωρίες του κράτους και της πολιτικής πλαισιώνονται από στοχαστές, οι οποίοι προσηλώνονται σε ένα σύστημα αξιών με γνώμονα την ηθική. Ο συνδυασμός της ατομικής ελευθερίας και της ηθικής δίνει ένα ιδεολογικό πρόσημο στην έννοια του φιλελευθερισμού το οποίο αναπτύχθηκε από τους Κλασσικούς (Ίδρυμα Σάκη Καραγιώργα, 2005).

1.2. ΟΙ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΗΘΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ

Ο Φιλελευθερισμός περικλείει αρχές, όπως αυτή του διαλόγου και της ευρύτητας σκέψης. Η ηθική - ιδεολογική στάση του όμως στηρίζεται σε ένα σύστημα αξιών που περιλαμβάνει το άτομο, την ελευθερία, τον ορθό λόγο, τη δικαιοσύνη και την ανεκτικότητα – διαφορετικότητα (Heywood, 2007).

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο άτομο κυρίως μετά την αποδόμηση του φεουδαρχικού συστήματος. Οι άνθρωποι έως τότε αντιμετωπιζόνταν ως μέλη κοινωνικών ομάδων και όχι ως οντότητες. Ο φιλελευθερισμός ενδυναμώνει την ατομική έννοια, αμφισβητώντας την κοινωνική θέση και καταγωγή προσδοκώντας την ίδια μεταχείριση και σεβασμό προς κάθε άνθρωπο. Ο Immanuel Kant μέσω της θεωρίας του για τον αυτοσκοπό επικεντρώνεται στη μοναδικότητα, δηλαδή, στα ξεχωριστά εσωτερικά αλλά και εξωτερικά γνωρίσματα του εκάστοτε ατόμου. Κοινό τους χαρακτηριστικό είναι το “status”, το οποίο μοιράζονται. Η θεωρία αυτή δημιούργησε προστριβές, καθώς αρκετοί φιλελεύθεροι κατανόησαν την ατομική θεωρία ενσωματώνοντας μέσα σ’ αυτήν τον ατομικισμό. Έτσι, προσδίδονται αρνητικά πρόσημα στο άτομο καθώς θεωρείται εγωιστικό και ιδιοτελές που σε μεγάλο βαθμό μπορεί να επιτύχει την αυτοδυναμία του. Τα δικαιώματα όμως δεν είναι δυνατόν να ταυτιστούν με την ποιότητα της ανθρώπινης φύσης, αλλά με το

στόχο των φιλελεύθερων να χτίσουν μία κοινωνία, όπου η κάθε οντότητα θα μπορεί να εκπληρώσει τους στόχους της, ώστε να επιτευχθεί η πρόοδος και η ανάπτυξη (Heywoods, 2007).

Η πίστη στον ορθό λόγο, η οποία προήλθε από το κίνημα του Διαφωτισμού, είναι μία ακόμη παράμετρος στην οποία στάθηκαν οι φιλελεύθεροι. Ο ορθολογισμός και η ικανότητα της λογικής επιτρέπει στο άτομο να σκέφτεται και να πράττει βάσει των προσωπικών του επιθυμιών. Ο βασικός κριτής είναι ο ίδιος του ο εαυτός, χωρίς να παρακινείται από εξωγενείς δυνάμεις, είτε είναι θεσμοί είτε συλλογικότητες, για να ενεργήσει με διαφορετικό τρόπο. Το ατομικό αγαθό αυτό βοηθά έμμεσα τα ανθρώπινα όντα να ορίσουν μόνα τους τον αυτοσκοπό τους. Η αυτοδυναμία κατά αυτόν τον τρόπο απελευθερώνει τα άτομα από τα δεσμά και τις συνήθειες του παρελθόντος. Γι' αυτούς τους λόγους, οι φιλελεύθεροι δίνουν έμφαση στην εκπαίδευση, διότι μέσω αυτής επιτυγχάνεται η προσωπική αυτοανάπτυξη αλλά και η κοινωνική πρόοδος (Ίδρυμα Σάκη Καραγιώργα, 2005).

Ένα ακόμη αναπόσπαστο στοιχείο είναι η ελευθερία. Η αξία της ελευθερίας προσδιορίζεται από μία ποικιλία περιεχομένων, η οποία έχει την μορφή της ελεύθερης συνείδησης, της οικονομικής ελευθερίας αλλά και της ελευθεροτυπίας. Ένα φυσικό απόλυτο δικαίωμα καθώς υποδηλώνει τη σημαντικότερη ουσία της ανθρώπινης ύπαρξης. Για τον Mill, ελευθερία σήμαινε η απουσία περιορισμών πάνω στο άτομο. Αναλυτικότερα, ο προσδιορισμός αυτός σταματάει να υφίσταται αν προκαλέσει κάποιος βλάβη σε κάποιον άλλο μιας και «η ελευθερία μου σταματάει εκεί που αρχίζει η ελευθερία των άλλων». Ο Rawls τάσσεται υπέρ της ίσης ελευθερίας για όλους, όπου το κάθε άτομο ξεχωριστά έχει το δικαίωμα για μεγαλύτερη ελευθερία¹. Ανώτερος στόχος της αξίας αυτής είναι η αυτοπραγμάτωση, μέσω της οποίας θα αποκατασταθεί η σχέση των ατόμων και του κράτους (Χρυσάφης, 2010).

Παράλληλα, με την ελευθερία αναδεικνύονται οι έννοιες της δικαιοσύνης και της ανεκτικότητας - διαφορετικότητας. Η δικαιοσύνη στοχεύει στην τυπική ισότητα, όπου χωρίζεται στη νομική και την πολιτική. Αυτό σημαίνει ισότητα ευκαιριών. Το άτομο είναι αναγκαίο να έχει ίσες ευκαιρίες στην κοινωνική κινητικότητα (άνοδος ή κάθοδος). Ο καθένας μπορεί να καλλιεργήσει τα προσωπικά του χαρίσματα, τις δικές του ικανότητες και αξίες, δίνοντας μια αίσθηση αξιοκρατίας. Την αίσθηση της

¹ Ο Isaiah Berlin κάνει διάκριση μεταξύ θετικής και αρνητικής ελευθερίας.

αξιοκρατίας την ενισχύει η αρχή της ανεκτικότητας. Η διαφορετικότητα επιβραβεύεται σε όλα τα επίπεδα, αφού είναι εκείνη που κάνει το κάθε άτομο μοναδικό. Στην αρχή της ανεκτικότητας εντάσσεται και η θρησκευτική συνείδηση. Ο Locke υποστήριξε τη θέση ότι η θρησκευτική συνείδηση εντάσσεται στην ιδιωτική σφαίρα, άρα το κράτος δεν μπορεί να παρεμβαίνει στο δικαίωμα αυτό. Η πίστη έχει να κάνει με τον εσωτερικό κόσμο και την προσπάθεια αναζήτησης του κάθε υποκειμένου για την ψυχική λύτρωση, η οποία δεν σχετίζεται με το κράτος. Διακριτός γίνεται ο χωρισμός μεταξύ του κράτους και της εκκλησίας. Ο Mill αναφέρθηκε στην ανεκτικότητα με τη μορφή της ισορροπίας. Η κοινωνική πρόοδος, λοιπόν, εξαρτάται από το «μπαλανσάρισμα» και την αρμονία μεταξύ των διαφορετικών συμφερόντων (Ίδρυμα Σάκη Καραγιώργα, 2005).

1.3. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ

Ο φιλελευθερισμός βασίστηκε στην ιδέα ενός κράτους με περιορισμένη διακυβέρνηση, όπου θα άνθιζε η οικονομία μέσω της ελεύθερης αγοράς. Η πιο γνωστή οικονομική θεωρία κατά τον 16ο αιώνα ήταν εκείνη του «μερκαντισμού» στην οποία εναντιώθηκε ο Adam Smith, δημιουργώντας ένα νέο πλαίσιο, όπου θεωρείται μέχρι σήμερα ο πυλώνας του οικονομικού φιλελευθερισμού, με το πιο γνωστό του έργο τον «Πλούτο των Εθνών». Η οικονομία ερμηνεύεται με τους όρους της αγοράς και δίνεται έμφαση στον καταμερισμό εργασίας (Heywoods, 2007).

Βασικός στόχος του οικονομικού φιλελευθερισμού είναι η οικονομική ευρωστία του ατόμου. Για τον Smith η οικονομική ισορροπία έρχεται μέσω του ζεύγους προσφοράς - ζήτησης. Η αρένα είναι η αγορά όπου επικρατούν οι συγκρούσεις και ο ανταγωνισμός, με την κάθε μονάδα να κυνηγά το ατομικό της συμφέρον. Αναπτύσσει τη θεωρία του «αόρατου χεριού», η οποία θα μπορούσε να παραλληλιστεί ως ένα είδος αυτόματου ελέγχου που αντισταθμίζει τις ενέργειες που λαμβάνονται στο σύνολό τους ρυθμίζοντας τις κοινωνικές διαμορφώσεις. Έτσι, οι όροι της αγοράς βελτιώνονται και τα άτομα μπορούν να ενεργούν χωρίς κρατική παρέμβαση. Κατά αυτόν τον τρόπο, σύμφωνα με τον Smith, όταν εξυπηρετούνται τα «θέλω» των ανθρώπινων οντοτήτων επωφελείται και λειτουργεί καλύτερα η κοινωνία, χωρίς ουσιαστική παρέμβαση του κράτους. Ο Smith ήταν αντίθετος με το

μονοπώλιο. Αναφέρθηκε στον καταμερισμό εργασίας, ο οποίος θα οδηγούσε σ' ένα υψηλότερο επίπεδο παραγωγής (Χρυσάφης, 2010).

Μια πιο σύγχρονη οπτική παρουσιάζεται μέσω των θεωριών του Max Weber. Σύμφωνα με τον Weber, σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του καπιταλιστικού πνεύματος υπήρξε η εξάπλωση της προτεσταντικής θρησκείας και κατ' επέκταση της οικονομικής ηθικής της. Η επιθυμία απόκτησης και το κέρδος ήταν το αναγκαίο κακό. Η θρησκεία έπαιξε σημαντικό ρόλο καθώς πρόβαλε αρχές, όπως αυτή της εργατικότητας, η οποία ήταν γνώρισμα των «εκλεκτών» πιστών. Η οργάνωση αυτή των πιστών σε ένα πιο ενεργητικό και συγκροτημένο πλαίσιο ώθησε και δημιούργησε έδαφος για να καλλιεργηθεί ο καπιταλισμός. Ταυτόχρονα, εξελίσσεται η τεχνολογική επανάσταση και πρόοδος, η οποία καθιστά δυνατό τον υπολογισμό του κόστους των παραγόμενων προϊόντων σε συνδυασμό με τη μαζική παραγωγή, ενώ διευρύνει με ταχύτερους ρυθμούς το καπιταλιστικό πνεύμα. Αναπόσπαστο κομμάτι του οικονομικού φιλελευθερισμού είναι η ελευθερία της αγοράς. Μέσω της ελευθερίας της αγοράς, ο καπιταλισμός εδραιώθηκε ιδίως μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα υπό την κλασική οπτική έως το Κραχ του 1929 (Τριτζιλιά, 2004).

1.4. ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ

Η ιδεολογία του φιλελευθερισμού προσδιορίζει την ύπαρξη του κράτους ως αναγκαία προϋπόθεση. Το σύνολο των κανόνων δικαίου και των νόμων είναι το μέσο κατά το οποίο θα διασφαλιστούν οι ελευθερίες και τα δικαιώματα των πολιτών. Σύμφωνα με την κλασική θεωρία του Hobbes, ένα κοινωνικό συμβόλαιο μεταξύ ατόμων θα αναδείκνυε ένα σύστημα διακυβέρνησης, το οποίο θα ήταν σταθερό και θα διατηρούσε την τάξη. Η ανάπτυξη αυτής της θεωρίας εμβαθύνει την αξία που θα έχει το άτομο στο «κυρίαρχο κράτος». Το κράτος περιγράφεται ως μία ουδέτερη έννοια, όπου ενσωματώνει τα συμφέροντα των πολιτών (Μανιτάκης, 2007).

Ο ρόλος του κράτους έχει διαφορετικές ερμηνείες. Για τον Locke το κράτος θεωρείται περιορισμένο, την άποψη αυτή την ενστερνίζονται και άλλοι φιλελεύθεροι με διαφορετική οπτική. Έχει συγκεκριμένους στόχους και σκοπούς, οι οποίοι είναι αναγκαίο να καλύπτουν το σύνολο των πολιτών. Η διακυβέρνηση, ωστόσο, κρίνεται απαραίτητο να διαφυλάσσει το δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την ιδιοκτησία. Το κράτος είναι το «αναγκαίο κακό», όπως το προσδιορίζει ο Thomas Paine.

Αναγκαίο, γιατί διατηρεί την έννομη τάξη και αποκλείει τις συνθήκες που οδηγούν στο χάος και την αναρχία και κακό, αφού παρεμβαίνει στην ατομική ελευθερία, δίνοντας ένα συλλογικό πρόσημο εξαιτίας του γεγονότος ότι το κράτος είναι μία μορφή εξουσίας και η κάθε εξουσία έχει την τάση της εγκαθίδρυσης και της εξάπλωσης. Ο ρόλος ενός κράτους «νυχτοφύλακα», σύμφωνα με τον Locke, είναι υπεύθυνο για την εσωτερική και εξωτερική ασφάλεια, ενώ ταυτόχρονα εγγυάται και τη δικαιοσύνη. Απώτερος σκοπός είναι η μικρότερη ή ελάχιστη παρέμβαση της πολιτικής εξουσίας στην ιδιωτική σφαίρα (Ίδρυμα Σάκη Καραγιώργα, 2005) .

Στη σύγχρονη εποχή η έννοια του κράτους περιλαμβάνει και το Σύνταγμα, το οποίο είναι και ο πυλώνας του. Η διασύνδεση αυτή σε πρώιμο στάδιο έγινε από τους φιλελεύθερους. Ο τρόπος άσκησης της εξουσίας από την εκάστοτε διακυβέρνηση ήταν αμφίβολος με έντονο προβληματισμό στον αν θα καταπατηθεί η ατομική ελευθερία. Η αποφυγή της διαφθοράς ενίσχυσε την ιδέα για περιορισμένη πολιτική εξουσία. Για να περιοριστεί η δράση αυτή, δομήθηκε ένα πλαίσιο κανόνων που ορίζει τις εξουσίες και τις λειτουργίες και θέτει ένα όριο στη δικαιοδοσία του κράτους, το Σύνταγμα² (Heywoods, 2007).

Ο Συνταγματισμός είναι η μορφή της νομιμότητας πάνω στην οποία μπορεί να διατελέσει τα καθήκοντά της η κυβέρνηση. Η σύναψη κανόνων δικαίου καθιστούν σαφές ότι η πολιτική εξουσία δεν μπορεί να είναι απόλυτη και ανεξέλεγκτη αλλά ούτε αυθαίρετη, γιατί οι νόμοι είναι απαραβίαστοι. Ο διαχωρισμός του κράτους έναντι της κοινωνίας προωθεί την ανάπτυξη και την αυτονομία των υποκειμένων ως ανεξάρτητων οντοτήτων και όχι ως μέρος του υποσυνόλου. Τα δικαιώματα και οι ελευθερίες των ατόμων προστατεύονται, με αποτέλεσμα την ανάδειξη του κράτους δικαίου. Ο Συνταγματισμός σε συνδυασμό με το κράτος δικαίου δημιουργούν ένα ισχυρό τείχος απέναντι σε οποιοδήποτε δεσποτικό καθεστώς με κάθε κίνδυνο να καταδυναστεύεται (Μανιτάκης, 2007).

Για να τηρηθούν οι αρχές αυτές, η πολιτική εξουσία εκτός από περιορισμένη πρέπει να είναι και διασκορπισμένη. Η διάκριση των εξουσιών του Μοντεσκιέ σε νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική εναρμονίστηκε με τις παραπάνω θεωρίες, υιοθετώντας τον ρόλο της επιβολής ελέγχου και εξισορροπήσεων. Απότοκο αυτού η πολιτική εξουσία κατακερματίστηκε σε λειτουργίες και διάφορα επίπεδα (Μανιτάκης, 2007).

² Το πρώτο σύνταγμα είναι των ΗΠΑ, το 1787.

1.5. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ

Κατά την διάρκεια του 19ου αιώνα, όπου υπερίσχυε η άποψη ότι η ευημερία είναι φυσικό επακόλουθο της ελεύθερης αγοράς, με την αυξανόμενη παραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων, δεν αφορούσε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Παρατηρήθηκε, ιδιαίτερα στην Αγγλία, το φαινόμενο της εξαθλίωσης της εργατικής τάξης. Συγκεκριμένα, φτώχεια, άγνοια και ασθένειες θέριζαν και δεν μπορούσαν να αντιμετωπιστούν, λόγω οικονομικών δυσκολιών. Αυτό έδωσε το έναυσμα στους φιλελεύθερους να αναπροσαρμόσουν τη θεωρία τους στο κομμάτι της κοινωνικής σκοπιάς (Schmidt, 2004).

Η αναπροσαρμογή αυτή έχει να κάνει με την εισαγωγή του κρατικού παρεμβατισμού με την μορφή της κοινωνικής πρόνοιας. Ένθερμος υποστηρικτής της κοινωνικής πρόνοιας, ο Rawls, του οποίου βάση αποτέλεσε η ιδέα της «ισότητας ως δικαιοσύνης». Οι πολίτες κάθε κοινωνικής τάξης έχουν το δικαίωμα στην εκπαίδευση και στην εργασία, καθώς τα δικαιώματα αυτά δεν παρεκκλίνουν από την έννοια της ατομικής ελευθερίας, αλλά αντίθετα τη διευρύνουν. Γι' αυτόν τον λόγο, οι κοινωνικοί φιλελεύθεροι στάθηκαν υπέρ της κοινωνικής και κρατικής δράσης (Μακρής, 2008).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η θέση του Mill για την οργάνωση εργατικών σωματείων, ο ρόλος των οποίων θα περιόριζε την ισχύ των εργοδοτών. Τα εξαντλητικά ωράρια, οι άθλιες συνθήκες εργασίας και η παιδική εργασία υπερεπερνούσαν τον 19ο αλλά και τον 20ο αιώνα και άμβλυναν τις ανισότητες. Η κρατική παρέμβαση για τον Green γινόταν για την επίτευξη της ελευθερίας των μελών του συνόλου της κοινωνίας και όχι για ένα μέρος αυτών. Η ευημερία συνεπάγεται τη συγκεκριμένη δημόσια πολιτική (Heywoods, 2007).

Η συγκεκριμένη πολιτική δεν ήταν κόντρα στον ρόλο της αγοράς, αλλά αντίθετα ενισχύθηκε μέσω του ελέγχου των ποταπών αποτελεσμάτων. Κεντρικό άξονα στην υιοθέτηση πολιτικών, όπως η ιατρική περίθαλψη, η κατοχύρωση κατωτάτου μισθού, η παροχή σύνταξης κ.α., διαδραμάτισαν ο Α΄ και Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος. Οι ολέθριες συνέπειες των πολέμων κατέστησαν αναγκαία την επέκταση του κοινωνικού κράτους. Στόχος ήταν η δημιουργία ενός συστήματος κοινωνικής ασφάλειας που θα κάλυπτε τους πολίτες κατά τη διάρκεια της ζωής τους (Heywoods, 2007).

Η κυβέρνηση των φιλελευθέρων «Asquith Liberals» καθιέρωσε τη σύνταξη στην τρίτη ηλικία, ένα περιορισμένο σύστημα ιατρικής περίθαλψης και ένα σύστημα ασφάλισης των ανέργων. Αντίστοιχα στις ΗΠΑ, υπό το καθεστώς της κυβέρνησης Roosevelt, ακολουθήθηκε παρόμοια πολιτική δράση με το «New Deal» τη δεκαετία του 1930. Η συμβολή του Keynes με την εισαγωγή των μέτρων προοδευτικής φορολογίας έκανε τον Beveridge να την εξελίξει, δημιουργώντας νέες πολιτικές που οδήγησαν μεταπολεμικά στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης (Schmidt, 2004).

1.6. ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Η έννοια της Δημοκρατίας έχει τις ρίζες στην αρχαία Ελλάδα, ενώ ως όρος δηλώνει ότι η εξουσία προέρχεται από τη δύναμη των πολλών, «του λαού». Ο ρόλος της είναι άμεσος και ο σκοπός της καθορίζεται από τη συλλογικότητα. Οι πολίτες μπορούν να εκφράσουν ελεύθερα τη γνώμη τους και να αναλάβουν δημόσια αξιώματα, όχι όμως με τη μορφή που ενδείκνυται στο σύγχρονο κράτος δικαίου. Κατά την έλευση του χρόνου υπήρξαν οξύμωρες απόψεις για το αν η δημοκρατία με τον φιλελευθερισμό μπορούν να αλληλοσυμπληρωθούν (Schmidt, 2004).

Ήδη από την αρχαιότητα ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης εναντιώθηκαν στο θεσμό της Δημοκρατίας, αφού πίστευαν ότι οι μάζες πλαισίωναν ένα επικίνδυνο σύστημα διακυβέρνησης. Την ίδια άποψη συμμερίστηκαν και μεταγενέστεροι στοχαστές, όπως ο Mill και ο Tocqueville. Το ερώτημα που δημιουργήθηκε ήταν κατά πόσο η δημοκρατία μπορεί να προστατεύει τις φιλελεύθερες αρχές, όπως αυτή της ατομικής ελευθερίας και της ελεύθερης αγοράς. Ο Tocqueville ανέπτυξε τη θεωρία «της τυραννίας της πλειοψηφίας». Για να μην καταπατηθούν τα ατομικά δικαιώματα και οι ατομικές ελευθερίες, θα έπρεπε να ενισχυθεί ο ρόλος της δικαστικής εξουσίας. Κατά την άποψή του η δημοκρατία έχει την τάση να δημιουργεί «μάζες», οι οποίες οδηγούνται σε κοινωνική ομοιομορφία χάνοντας την ατομική τους αυτονομία όσο αφορά την σκέψη και την κρίση (Heywoods, 2007) .

Ο Mill στάθηκε διστακτικός απέναντι στο εκλογικό δικαίωμα, τονίζοντας τον ρόλο της παιδείας. Πρότεινε ένα σύστημα διευρυμένης ψήφου, όπου όσο πιο υψηλό είναι το μορφωτικό επίπεδο του ατόμου, τόσο περισσότερες ψήφους έχει. Ο Mill ήταν ο πρώτος στοχαστής που εισηγήθηκε την ενεργό πολιτική συμμετοχή των γυναικών στο εκλογικό σύστημα, χωρίς να αναιρεί τις φιλελεύθερες θέσεις του,

καθώς δέχεται την ελεύθερη αγορά, τον καπιταλισμό και τον ατομικισμό, χωρίς να μηδενίζει τη Δημοκρατία. Μέσω της δημοκρατίας επιτυγχάνεται η πρόοδος του πολιτισμού, που σύμφωνα με τον Mill, το άτομο βρίσκεται επωφελημένο. Ο πλουραλισμός, η παρρησία και η ανάπτυξη είναι αξίες που στηρίζονται στην ενεργό συμμετοχή του ατόμου στον συλλογικό βίο. Συνεπώς, η κοινωνική ευημερία προέρχεται από το σύνολο της ευημερίας των ατόμων. Ο Locke ήδη από τον 17ο αιώνα είχε αναπτύξει τη θεωρία προστατευτικής δημοκρατίας, η οποία επέβλεπε την προστασία του ατόμου από τους κυβερνώντες (Μακρής, 2008).

Η λογική αυτή ευνοεί τη σύνδεση του φιλελευθερισμού με τη δημοκρατία. Ο φιλελευθερισμός εγκοιλώθηκε τη δημοκρατία κρατώντας το στοιχείο της πίστης της περιορισμένης διακυβέρνησης, αφήνοντας τη προσήλωση στη λαϊκή εξουσία. Ο πλουραλισμός, η διάκριση κράτους – κοινωνίας, η έμμεση μορφή δημοκρατίας, η εκλογική επιλογή και ο ανταγωνισμός για την επίτευξη αυτών δεν είναι αντίθετα με τις θέσεις του φιλελευθερισμού. Οι ιστορικές συνθήκες, επίσης, είναι βασικός παράγοντας της αλληλοσυμπλήρωσης των δύο εννοιών, όπου η ζεύξη αυτή οδηγεί στη φιλελεύθερη δημοκρατία. Η πρώτη μορφή φιλελεύθερης δημοκρατίας θεωρείται η σύσταση του ομοσπονδιακού κράτους των ΗΠΑ στα τέλη του 18ου αιώνα (Χρυσάφης, 2010).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο: ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

2.1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ

Ο σοσιαλισμός θεωρείται μία από τις κυριότερες ιδεολογίες, η οποία εμφανίζει πολυπλοκότητα ως προς την ερμηνεία της, τόσο για τις θεωρητικές εκδοχές της όσο και για τις πρακτικές εφαρμογές της. Συγκεκριμένα, έχουν αναπτυχθεί διαφορετικές μεταξύ τους θεωρήσεις και πολιτικές εκφράσεις με ξεχωριστές καταβολές και διαφορετική εξέλιξη στα χρόνια. Ωστόσο, σε όλες αυτές υπάρχει ένας κοινός τόπος, γεγονός που τις ενοποιεί κάτω από την ίδια λέξη, τον «σοσιαλισμό» (Newman, 2006).

Μέσα από τον σοσιαλισμό αναδεικνύεται η κοινωνικοοικονομική ισότητα, η οποία λαμβάνεται ως βασική παράμετρος και αίτημα κοινωνικής δικαιοσύνης, με σκοπό να αντιμετωπιστούν οι εκμεταλλεύσεις και η αδικία που βιώνει ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας. Η κοινή ιδιοκτησία αποτελεί θεμελιώδες ζήτημά του και πρωταρχικό παράγοντα εφαρμογής του. Αυτό σημαίνει ότι ο πλούτος του πλανήτη πρέπει να ανήκει σε όλο τον πληθυσμό και οι εργαζόμενοι να διαχειρίζονται από κοινού όλα τα παραγωγικά μέσα. Τα αγαθά πρέπει να περνούν σε κρατική ιδιοκτησία, αφού η λέξη «sociare», από την οποία προέρχεται, σημαίνει «μοιράζομαι». Η έννοια της δημοκρατίας στην εργασία, η λαϊκή συμμετοχή στην εξουσία, η κοινή ιδιοκτησία και διαχείριση αποτελούν τις βασικές αρχές της σοσιαλιστικής ιδεολογίας απέναντι στο καπιταλιστικό μοντέλο, που αποτελεί το «αντίπαλο στρατόπεδο» (Ζαχαρέας, 1990).

Ωστόσο, όπως συμβαίνει πάντα με τις πιο μεγάλες ιδεολογίες είναι σημαντικό να εξεταστούν οι πηγές προέλευσής τους και οι παράγοντες που τις επηρέασαν ως προς την εξέλιξή τους. Έτσι, ήδη από την «Πολιτεία του Πλάτωνα» έως τις διδασχές του Χριστιανισμού εντοπίζονται σοσιαλιστικά στοιχεία και ιδέες. Η έννοια της ισότητας προς όλους, η αγάπη και η φροντίδα για τον συνάνθρωπο καθώς και η παροχή βοήθειας σε όποιον έχει ανάγκη αποτελούν κοινά στοιχεία του σοσιαλισμού (Σκουλάς, 1996).

Ο σοσιαλισμός δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται μέσα από έναν χαρακτήρα νεωτερικότητας, αλλά είναι σημαντικό για τη σωστή ερμηνεία του να τοποθετείται σε

ένα πλαίσιο ιστορικό, ώστε να γίνει κατανοητό ότι μέσα στα χρόνια έχει δεχθεί διαφορετικές επιδράσεις, έχει μετασχηματιστεί και έχει διαμορφωθεί ανάλογα με το εκάστοτε περιβάλλον. Γι' αυτόν τον λόγο, τα χαρακτηριστικά του σοσιαλισμού είναι εφικτό να διαφανούν σε διαφορετικά περιβάλλοντα και τομείς, αρκεί να υπάρχει επίγνωση των ορίων που προκύπτουν και να μην εξισώνονται ανόμοια μεγέθη ως προς την ερμηνεία του (Μαρκέτος, 2002).

Με βάση τα παραπάνω, στο παρόν κεφάλαιο θα αναφερθούν οι κυριότερες εκδοχές του σοσιαλισμού και θα δοθεί έμφαση στους σημαντικούς σταθμούς για την εξέλιξή του, ορίζοντας ως πρώτο σταθμό την «Ουτοπία» του 16ου αιώνα. Μέσα από αυτήν αναφέρονται σοσιαλιστικές εφαρμογές στην κοινωνία στην οποία επικρατούσε η ανισότητα και υπερίσχυαν οι πλούσιοι έναντι των φτωχών. Το έργο αυτό αναδεικνύει μία εναλλακτική μορφή κοινωνικής οργάνωσης, η οποία στηρίζεται σε βασικές αρχές του σοσιαλισμού, οι οποίες αφορούν την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας, την ισότητα στην κατανομή του πλούτου και την κοινή διεύθυνση της οικονομίας (More, 1984).

Παρόμοιες βάσεις έθεσε κι ένα άλλο κίνημα, που αναδείχθηκε στην Αγγλία στα μέσα του 17ου αιώνα κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου και οι υποστηρικτές του ονομάστηκαν «Σκαπανείς». Εκείνοι αντιδρώντας στον σφετερισμό της γης, οργανώθηκαν σε αγροτικές κοινότητες και καλλιέργησαν εκτάσεις που δεν ήταν δικές τους, με σκοπό να προωθήσουν την κοινοκτημοσύνη, ώστε η γη να ανήκει σε όλους και όλοι να την απολαμβάνουν από κοινού (Ένγκελς, 2006· Μαρκέτος, 2002).

2.2. ΟΥΤΟΠΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

Μία σημαντική μορφή του σοσιαλισμού που καθιερώθηκε από τον Μαρξ και τον Ένγκελς αφορά στον «ουτοπικό σοσιαλισμό», στον οποίο ορισμένοι ερευνητές κατατάσσουν και το έργο του More «Ουτοπία», αφού μπορεί να θεωρηθεί ένα προδρομικό έργο. Το φαινόμενο του σοσιαλισμού αφορά τις αρχές του 19ου αιώνα. Η ιδεολογία των ουτοπικών σοσιαλιστών βασίζεται στην ανησυχία τους για τις νέες κοινωνικές συνθήκες, αφού οραματίζονται εναλλακτικές μορφές κοινωνικής συγκρότησης, οι οποίες αφορούν τη συλλογική συνεργασία, τη συντροφικότητα και την κοινοκτημοσύνη. Επίσης, με βάση το θεωρητικό στοχασμό τους, ίδρυσαν κοινότητες με στόχο να εξασφαλίσουν για όλους τους πολίτες υλική ευημερία και

κοινωνική αρμονία αλλά και να προάγουν ένα πρότυπο οργάνωσης. Ωστόσο, το μοντέλο αυτό δεν στέφθηκε από επιτυχία και δεν μπόρεσε να εφαρμοστεί στην πράξη όπως θα έπρεπε (More, 1984· Sassoon, 2001).

Μεγαλύτερη επίδραση στην εποχή του άσκησε ο Cabet, ο οποίος επηρεάστηκε από τον More και έγραψε τη δική του «ουτοπία», την οποία ονόμασε «Ταξίδι στην Ικαρία». Μέσα από αυτή εξυμνούσε μία κοινότητα τέλεια δομημένη, η οποία βασιζόταν στην ισότητα και τη δημοκρατική συμμετοχή. Έτσι, στη Γαλλία με βάση αυτό το μοντέλο δημιουργήθηκαν κοινότητες καθώς επίσης και μία κοινότητα στις ΗΠΑ από Γάλλους που μετανάστευσαν εκεί τον 19ο αιώνα (Newman, 2006).

Με βάση τον Saint-Simon, η σημασία των κοινωνικών τάξεων πρέπει να τίθεται στο επίκεντρο και να αφορά τους παράγοντες με τους οποίους η κοινωνία θα μπορέσει να οργανωθεί κατά τον πιο βέλτιστο και αποδοτικό τρόπο. Έτσι, παρότι μπορεί να διαχωρίζονται οι παραγωγικές τάξεις από τις μη παραγωγικές, οι οποίες εμποδίζουν την κοινωνική πρόοδο, θεωρεί ότι εργάτες και βιομήχανοι είναι δυνατόν να συνυπάρξουν με ένα τρόπο συνεργατικό. Ο ίδιος θεωρούσε ότι ο επιστημονικός σχεδιασμός της οικονομίας αναφέρεται τόσο στον ρόλο των ειδικών καθώς και στις σχέσεις αλληλεγγύης που δημιουργούνται, προκειμένου να εξαλειφθεί η φτώχεια και η ανέχεια. Αυτό το μοντέλο εξίσου δοκιμάστηκε σε μικρότερες κοινότητες (Newman, 2006).

Σύμφωνα με τον Fourier, η ατομική ιδιοκτησία δεν απορρίπτεται, αλλά ο ίδιος θεωρεί ότι η δομή της κοινωνίας πρέπει να πραγματοποιείται σε διαφορετικές βάσεις. Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να υπάρχουν αυτοδιαχειριζόμενα κοινόβια, που καλούνται «φαλανστήρια». Πίστευε ότι η κοινωνία λειτουργεί αρνητικά, επειδή καταπιέζονται τα ανθρώπινα πάθη και αυτή είναι η αιτία της ανθρώπινης μιζέριας. Αντίθετα, η ανεμπόδιστη εκδήλωση των συναισθημάτων τους θα κάνουν τους ανθρώπους ευτυχισμένους. Γι' αυτόν ο ιδανικός αριθμός μελών μιας κοινότητας είναι 1600 άτομα. Μέσα από το δικό του μοντέλο οι εργασίες και τα καθήκοντα πρέπει να αφορούν την εθελοντική ανάληψη εργασιών με βάση τις επιθυμίες του καθενός. Έτσι, σε αυτές τις καταστάσεις και αφού οι πολίτες θα είναι ικανοποιημένοι, δεν θα υπάρχει καταπίεση ούτε θα εκδηλώνονται αντικοινωνικές συμπεριφορές, γεγονός που θα καταστήσει τους μηχανισμούς του κράτους αχρείαστους (Fourier, 2003).

Τέλος, ο Owen ήταν ένας ακόμη σημαντικός ουτοπικός σοσιαλιστής με σημαντική δράση. Ο ίδιος θεωρούσε ότι οι κοινωνικές σχέσεις είναι προβληματικές και οραματιζόταν την κοινωνική αλλαγή μέσα από την παρέμβαση στον ανθρώπινο

χαρακτήρα. Βασικό παράγοντα αλλαγής θέτει την εκπαίδευση, ενώ ανέφερε ότι οι υπάρχουσες δομές καλλιεργούν τον ανταγωνισμό, τις προλήψεις και τον παραλογισμό. Επίσης, ανέφερε ότι οι μάζες των λαϊκών στρωμάτων έχουν την ροπή προς κακές συνήθειες, αλλά μπορούν αυτό να το ανατρέψουν μέσα από την κατάλληλη αγωγή και την αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών. Το μοντέλο αυτό δοκιμάστηκε σε μικρές κοινότητες κυρίως στη Σκωτία (Owen, 2007).

2.3. ΜΑΡΞ ΚΑΙ ΕΝΓΚΕΛΣ

Η σημαντικότερη πτυχή του σοσιαλισμού, αυτή δηλαδή που τον καθιέρωσε ως ιδεολογία και τον συνέδεσε με την εργατική τάξη, τον συνδικαλισμό και τα κινήματα είναι ο μαρξισμός, ο οποίος αφορά τις θεωρήσεις και την πολιτική των Καρλ Μαρξ και Φρίντριχ Ένγκελς. Ως ιδρυτές αυτής της ιδεολογίας και με βάση το έργο τους επηρέασαν την εξέλιξη του σοσιαλισμού καθώς και όσους ακολούθησαν μεταγενέστερα, αφού προσδιορίστηκαν σε σχέση με τη δική τους θεώρηση ως «ετερόδοξοι μαρξιστές» ή ως «αναθεωρητές του μαρξισμού» (Ρούσης, 2008).

Μέσα από τον Μαρξ και τον Ένγκελς ο σοσιαλισμός καθίσταται ως η βασικότερη ιδεολογία των εργατικών μαζών καθώς και των κατώτερων τάξεων στο περιβάλλον της καπιταλιστικής κοινωνίας, που έχει διαμορφωθεί τον 19ο αιώνα. Μεταξύ τους συνδέθηκαν με φιλία και ως πολιτικοί συμπορεύτηκαν στο έργο και στην ιδεολογία τους για τον σοσιαλισμό σε όλη τους τη ζωή μέχρι το 1883, που απεβίωσε ο Μαρξ (Sassoon, 2001).

Το έργο που δημιούργησαν ήταν εντυπωσιακό τόσο σε έκταση όσο και σε βάθος και δεν αφορά μόνο ένα σύνολο ιδεολογικών θέσεων, αλλά αφορούν τις βασικές αρχές της μαρξιστικής ιδεολογίας με θεωρητικούς όρους καθώς και όρους επιστήμης. Το έργο τους έχει προκαλέσει έναν τεράστιο όγκο βιβλιογραφίας, αφού ο μαρξισμός επικράτησε στη βάση του εργατικού κινήματος κυρίως στην Ευρώπη χάρη στις εκλαϊκευτικές ερμηνείες του (Quiniou, 2011).

Τρεις είναι οι σημαντικότερες πηγές που επέδρασαν στη διαμόρφωση των σκέψεων των Μαρξ και Ένγκελς. Η πρώτη αφορά την προγενέστερη σοσιαλιστική παράδοση μέσα από την οποία αντλούνται βασικά ιδανικά και αξίες. Ωστόσο, αναθεωρούν τις περισσότερες θεωρήσεις της, αφού γι' αυτούς παραμένει ατελέσφορη. Συγκεκριμένα, θεωρούν ότι δεν αποδίδονται οι αιτίες της κοινωνικής

ανισότητας και εκμετάλλευσης, γεγονός που σχετίζεται και με τις κοινωνικές συνθήκες, οι οποίες δεν ήταν ώριμες και δεν μπορούσαν να συμβάλλουν στην εξέλιξή τους. Έτσι, εμφανίστηκαν οι «ισοπεδωτές», οι οποίοι εκφράζουν μία ακραία μορφή σοσιαλισμού βασισμένη σε όρους αγροτικής οικονομίας, και οι «ουτοπικοί» οι οποίοι εμφανίζονται ως αφελείς, αφού σκέφτονται εξιδανικευμένα την ανθρώπινη φύση με όρους ισότητας και ευημερίας. Πιο κοντά νιώθουν στον Babeuf, ο οποίος ήθελε να προσδώσει στη Γαλλική Επανάσταση μια σοσιαλιστική οπτική με έναν χαρακτήρα επαναστατικό κι ανατρεπτικό (Sassoon, 2001).

Η δεύτερη πηγή αφορά την επικρατούσα οικονομική σκέψη της εποχής, η οποία σχετίζεται πολιτικά με τη νέα πραγματικότητα και βασίζεται στο ελεύθερο εμπόριο, την εκβιομηχανισμένη οικονομία και στον καπιταλισμό. Ο Μαρξ αναφέρεται κατά βάση σε θεμελιωτές, όπως ο Smith και ο Ricardo, στους οποίους ασκεί έντονη κριτική για τις θεωρίες τους ή αντλεί ορισμένες βασικές ιδέες από αυτές, όπως η «εργασιακή θεωρία της αξίας», τις οποίες όμως αναθεωρεί και ανασυνθέτει (Ρούσης, 2008).

Τρίτη επιρροή αποτελεί ο Hegel, ο οποίος επικρατούσε στην εποχή εκείνη, ιδίως στη Γερμανία. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς επικεντρώνονται στη φιλοσοφία του Hegel, σύμφωνα με την οποία το πνεύμα έχει τη δική του ύπαρξη και αναπτύσσεται μέσα από διαφορετικά στάδια εξέλιξης μέχρι να φτάσει την αυτοπραγμάτωσή του. Παρότι όμως δεν αποδέχονται την ιδεαλιστική θεώρησή του, παραμένουν επηρεασμένοι από τον τρόπο που σκέφτεται και εκφράζεται μέσα από τη διαλεκτική μέθοδό του, την οποία εφαρμόζουν, αναπτύσσοντας μια δική τους εκδοχή. Με βάση αυτή, ο άνθρωπος εξελίσσεται σε κάθε στάδιο με δική του ιστορία που διαφέρει από τις άλλες. Μέσα από αυτή οδηγούνται στη θεώρησή τους για τον «ιστορικό υλισμό» και την «πάλη των τάξεων» (Χρύσης, Ο Μαρξ της δημοκρατίας, 2014).

2.4. ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ

Ο Μαρξ και ο Ένγκελς αναφέρουν ως βασική παραδοχή ότι οι άνθρωποι είναι όντα με βιοτικές ανάγκες και έχουν στόχο να τις ικανοποιήσουν, προκειμένου να επιβιώσουν και να αναπαραχθούν. Συνεπώς, έχει σημασία να εξεταστούν οι ανθρώπινες σχέσεις ως προς την υλική τους διάσταση, δηλαδή, στο πεδίο των αγαθών. Τα αγαθά παράγονται, καταναλώνονται ή ανταλλάσσονται. Έτσι, με βάση

αυτό ο φιλελευθερισμός δεν ενδείκνυται επειδή νοείται ως κάτι το αφηρημένο και ιδεαλιστικό, το οποίο παραγνωρίζει την υλική πραγματικότητα και των μορφών που αυτή λαμβάνει (Χρύσης, Ο Μαρξ της δημοκρατίας, 2014).

Ο «ιστορικός υλισμός» αφορά ακριβώς αυτή τη θεώρηση σύμφωνα με την οποία η ανθρώπινη ιστορία εξελίσσεται σε σχέση με τις «παραγωγικές δυνάμεις» και τις «παραγωγικές σχέσεις». Στις πρώτες συμπεριλαμβάνονται όλα τα υλικά στοιχεία, τα οποία αφορούν τη διαδικασία παραγωγής, καθώς και τα άυλα, που χρησιμοποιούνται γι' αυτήν, όπως οι ανθρώπινες γνώσεις και δεξιότητες. Στις δεύτερες συμπεριλαμβάνονται οι σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ των ανθρώπων κατά τη διαδικασία παραγωγής και οι σχέσεις μεταξύ ανθρώπων και πραγμάτων, όπως οι σχέσεις ιδιοκτησίας (Quiniou, 2011).

Ο συνδυασμός «παραγωγικών δυνάμεων» και «παραγωγικών σχέσεων» καθορίζει τις συνθήκες παραγωγής των κοινωνικών σχηματισμών. Ο συνδυασμός αυτός δημιουργεί μια σταθερή σχέση ως προς τους όρους της, αλλά σταδιακά επηρεάζονται οι παραγωγικές δυνάμεις από τις σχέσεις παραγωγής, οι οποίες εναλλάσσονται. Έτσι, η εξέλιξη των «παραγωγικών δυνάμεων» ενδέχεται να προκαλέσει την καταστροφή των «παραγωγικών σχέσεων», οι οποίες θα μεταβληθούν, ώστε να προσαρμοστούν στις νέες απαιτήσεις. Ο μαρξισμός αναφέρεται σε πέντε στάδια με βάση τα οποία εξελίσσεται η ανθρώπινη ιστορία. Αυτά αφορούν την «πρωτόγονη κοινότητα», τη «δουλοκτητική», τη «φεουδαρχική», την «καπιταλιστική» και την «κομμουνιστική» (Châtelet & Kouchner, 1982).

Η εξέλιξη της τεχνολογίας επηρέασε την παραγωγή και την κατέστησε πιο αποδοτική μέσα από τη χρήση μηχανημάτων, ενώ παράλληλα ο καταμερισμός της εργασίας και η συγκέντρωση πόρων σε μια παραγωγική μονάδα εμφανίζονται ως παράγοντες ανάπτυξης και εξέλιξης. Ως αποτέλεσμα είναι η καταστροφή κάθε είδους τεχνίτη που αδυνατεί να ανταγωνιστεί τα μηχανήματα, ενώ όσοι μένουν αποτελούν ένα φθινό εργατικό δυναμικό των μονάδων παραγωγής (Colin, 2011).

Μέσα από αυτή τη διαδικασία, η οποία οφείλεται στην αλλαγή των «παραγωγικών δυνάμεων», προκύπτει μια μεγάλη αλλαγή στις «παραγωγικές σχέσεις», αφού πλέον η οικονομία γίνεται καπιταλιστική και η εκβιομηχάνιση μεταβάλλει τις κοινωνίες, την εργασία και την ατομική ιδιοκτησία. Ως αποτέλεσμα δημιουργούνται δύο τάξεις, η ολιγαριθμη, η οποία έχει τη μεγαλύτερη δύναμη και πλούτο, και το προλεταριάτο, στο οποίο ανήκουν οι περισσότεροι, όσοι δηλαδή δεν

έχουν στην ιδιοκτησία τους μέσα παραγωγής, παρά μόνο έχουν την ικανότητα να εργαστούν (Sassoon, 2001).

Συνοψίζοντας, κατά τη θεώρηση του ιστορικού υλισμού, η σύγκρουση των «παραγωγικών δυνάμεων» με τις «παραγωγικές σχέσεις» οφείλεται στην αλλαγή των «παραγωγικών δυνάμεων» που επιδρά σημαντικά στις «παραγωγικές σχέσεις». Αυτές με τη σειρά τους μεταβάλλονται, επειδή έχουν μια αλληλένδετη σχέση, στο πλαίσιο της οποίας η αλλαγή του ενός μέρους επιδρά στο άλλο (Sassoon, 2001).

2.5. Η ΠΑΛΗ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ

Η θεωρία των Μαρξ και Ένγκελς για τον τρόπο που σχετίζονται οι αστοί και οι προλετάριοι επικεντρώνεται στην εκμετάλλευση και την αδικία, αφού η αστική τάξη ιδιοποιείται τον πλούτο των προλετάρων. Η σχέση αυτή διακρίνεται για έναν αντικειμενικό χαρακτήρα και δεν αφορά τους αστούς ως μεμονωμένα πρόσωπα ή ως πρόσωπα ηθικής. Αυτή η σχέση θεωρείται ότι διέπει τις κοινωνικές τάξεις, δηλαδή, δημιουργείται σταδιακά μια άρχουσα τάξη και μια κυριαρχούμενη τάξη, ενώ αυτές καθορίζονται πάντα ανάλογα με την παραγωγική διαδικασία. Επιπλέον, θεωρείται ότι δεν μπορεί να αλλάξει με οποιοδήποτε μέσο συνεννόησης, αφού οι άνθρωποι έχουν στόχο τα υλικά τους συμφέροντα και δεν πρόκειται να κάνουν πίσω γι' αυτά ακόμη κι αν καταλάβουν ότι αδικούν κάποιον άλλο (Quiniou, 2011).

Αυτό σημαίνει ότι η σχέση μεταξύ των τάξεων που δημιουργείται είναι αντιθετική και χαρακτηρίζεται από συγκρούσεις. Οι κυριαρχούμενες ομάδες δεν εξηγείρονται, επειδή οι κυρίαρχες τάξεις νομιμοποιούν και θεμελιώνουν τη δύναμή τους, επιβάλλοντάς την σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας και σε όλους τους τομείς. Η «βάση» τους είναι οι σχέσεις παραγωγής, αλλά μετέπειτα εδραιώνουν τη δύναμή τους σε όλους τους θεσμούς, το κράτος και την εξουσία, που συνιστούν το «εποικοδομήμα». Το σύνολο του «εποικοδομήματος» είναι μεταγενέστερο σε σχέση με τη βάση, η οποία είναι ο λόγος που δημιουργείται. Γι' αυτό τον λόγο, οι Μαρξ και Ένγκελς δεν επικεντρώνονται στην κριτική τους στους θεσμούς της κοινωνίας (Sassoon, 2001).

Στο έργο τους με τίτλο «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» αναφέρεται ότι το κράτος χρησιμεύει στη διαχείριση των συμφερόντων της άρχουσας τάξης. Παρά δηλαδή τον στόχο του να είναι ουδέτερο και να προσανατολίζεται στο κοινωνικό συμφέρον, στην

πραγματικότητα λειτουργεί υπέρ της άρχουσας τάξης και τελείως μεροληπτικά. Αυτό πραγματοποιείται είτε με τη χρήση των κατασταλτικών μηχανισμών είτε με τη νομοθεσία, η οποία προστατεύει και διασφαλίζει τα συμφέροντα των κυρίαρχων (Χρύσης, Ο Μαρξ της δημοκρατίας, 2014).

Έτσι, σταδιακά καλλιεργείται μία «ψευδής συνείδηση», αφού οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης καθιερώνονται ως φυσικές και αυτονόητες για την κοινωνία με τρόπο που να μην θίγονται τα συμφέροντά της. Ως συνέπεια, οι κυριαρχούμενες τάξεις υιοθετούν αυτές τις ιδέες και τις αποδέχονται ως αληθινές. Ακόμη και η Εκκλησία καλλιεργεί ιδέες που οδηγούν τους ανθρώπους σε μία συγκεκριμένη συμμόρφωση με βάση τις επιταγές της κοσμικής εξουσίας, γι' αυτό και αναφέρεται στο έργο τους ότι η θρησκεία είναι το «όπιο του λαού». Γι' αυτόν τον λόγο, οι κυριαρχούμενες τάξεις έχουν ψευδείς αντιλήψεις (Colin, 2011).

Παρόλα αυτά, οι Μαρξ και Ένγκελς δεν εμφανίζονται απαισιόδοξοι ως προς την έκβαση των πραγμάτων, αφού θεωρούν ότι κάποια στιγμή οι κυριαρχούμενες τάξεις θα κατανοήσουν την κατάστασή τους και θα επαναστατήσουν, όταν οι συνθήκες οδηγηθούν σε αδιέξοδο με τον πλούτο να έχει συγκεντρωθεί στα χέρια της άρχουσας τάξης και την πλειονότητα των πολιτών να έχει προλεταριοποιηθεί. Ωστόσο, μέχρι να συμβεί αυτό όσοι έχουν κατανοήσει τον «ιστορικό υλισμό» πρέπει να αναλάβουν δράση για να αφυπνίσουν τους πολίτες και να ανατρέψουν το καπιταλιστικό σύστημα (Colin, 2011).

Αυτή ακριβώς η θεώρηση ονομάζεται «πάλη των τάξεων», όταν δηλαδή το προλεταριάτο έχει αντικαταστήσει τις ψευδείς του συνειδήσεις από αληθινές και επαναστατήσει με σκοπό να αλλάξει τα δεδομένα. Ο τρόπος που θα συμβεί αυτό αφήνεται «ανοιχτός» από τους δύο θεωρητικούς, οι οποίοι πιστεύουν ότι μάλλον θα συμβεί από μια γενική απεργία. Ωστόσο, και σε αυτήν την περίπτωση θα υπάρξουν «αδικίες», αφού το κράτος θα τεθεί υπό τον έλεγχο των προλετάρων, οι οποίοι θα αποσπάσουν τα μέσα παραγωγής από όσους τα είχαν και θα τα θέσουν υπό τον συλλογικό έλεγχο, λειτουργώντας υπέρ της κοινωνίας και όχι για το συμφέρον τους. Είναι μια αναγκαία περίοδος, ώστε να επέλθει η μετάβαση σε μία κοινωνία «κομμουνιστική», η οποία αποτελεί και τον τελικό στόχο (Marx & Engels, Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο, 2018).

Έτσι, η περίοδος αυτή θα ονομαστεί «δικτατορία του προλεταριάτου» και θα αποτελέσει μία περίοδο στην οποία θα διαλυθούν οι καπιταλιστικές σχέσεις και θα προωθηθεί η σοσιαλιστική συνείδηση σε όλους. Για τους Μαρξ και Ένγκελς η

επανάσταση θα συμβεί πρώτα σε κάποιο καπιταλιστικό και ανεπτυγμένο κράτος, επειδή εκεί θα δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες για επανάσταση. Η επανάσταση θα αφορά όλα τα κράτη, αφού θα εξαπλωθεί γρήγορα και θα αποτελέσει ένα παγκόσμιο φαινόμενο (Marx & Engels, Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο, 2018).

Η αξία του «προλετάριου» σε σχέση με τις άλλες τάξεις έγκειται στο ότι τελικά θα δράσει υπέρ του συμφέροντος των ανθρώπων, ενώ μέσα από την κατάργηση των καπιταλιστικών σχέσεων δεν θα λάβει τη θέση του προηγούμενου, αλλά θα «αυτοκαταργηθεί», εφόσον ο ίδιος δεν πιστεύει πλέον στο ταξικό σύστημα. Η εξέλιξη της κοινωνίας βασίζεται, λοιπόν, σε μια «αταξική» συνθήκη, σύμφωνα με την οποία η κοινωνία δεν πρέπει να έχει κατόχους για να μην υπάρχουν διαφορές και συγκρούσεις, αλλά να εργάζονται όλοι με σκοπό ένα συλλογικό συμφέρον για την κοινωνία. Έτσι, το κράτος δεν έχει εξουσία, αφού δεν υπάρχουν κυρίαρχοι και κυριαρχούμενοι και συνεπώς, δεν χρειάζεται να εφαρμοσθεί ένας καταπιεστικός θεσμός (Quiniou, 2011).

Ωστόσο, ο Μαρξ και ο Ένγκελς δεν αναφέρουν πολλές πληροφορίες για την κομμουνιστική κοινωνία, αφού θεωρούν πως οι μορφές που αυτή θα λάβει δεν μπορούν να αναφερθούν από πριν, δηλαδή, προκαταβολικά, αλλά είναι αποτέλεσμα της δράσης των επαναστατημένων που έχουν σκοπό να φέρουν την αλλαγή και την εξέλιξη. Παρ' όλα αυτά, αναφέρονται σε μια συνθήκη ειρήνης και ελευθερίας στην οποία κυριαρχεί η ισότητα και η συνεργατικότητα, αντιμετωπίζοντας την αλλοτρίωση. Οι άνθρωποι, συνεπώς, από τη μία θα καλύπτουν τις βιοτικές τους ανάγκες αλλά από την άλλη θα έχουν τον χρόνο να ασχοληθούν με δημιουργικές δραστηριότητες, αναπτύσσοντας τις κλίσεις τους και τα ενδιαφέροντά τους (Marx & Engels, Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο, 2018).

2.6. ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Η εκμετάλλευση ανάμεσα στη σχέση αστού και προλετάριου σχετίζεται με την «εργασιακή θεωρία της αξίας» και την «υπεραξία». Η ανάλυση αφορά την αξία των εμπορευμάτων όχι ως προς την «αξία χρήσης» τους, αλλά ως προς την «ανταλλακτική αξία» τους. Το κάθε εμπόρευμα πρέπει να χρησιμοποιείται ως μέσο ανταλλαγής είτε με κάποιο άλλο αγαθό είτε με τα χρήματα. Ωστόσο, το σημαντικό είναι να προσδιοριστεί η αξία του, γι' αυτό η θεώρηση της «εργασιακής αξίας»

μετασχηματίζεται ριζικά από τον Μαρξ, ώστε να ενταχθεί στον «ιστορικό υλισμό» (Bidet & Kouvelakis, 2008).

Η βασική ιδέα είναι ότι η αξία που έχει ένα εμπόρευμα πρέπει να προσδιορίζεται με βάση την ποιότητα και το είδος της εργασίας που έχει καταναλωθεί για την παραγωγή του. Ο χρόνος, δηλαδή, που χρειάστηκε για να υλοποιηθεί ένα προϊόν αφορά την αξία του σε σύγκριση με ένα άλλο προϊόν. Ωστόσο, επειδή οι συνθήκες μεταβάλλονται, ο Μαρξ κάνει λόγο για τον «κοινωνικά αναγκαίο εργασιακό χρόνο», που καθορίζεται από τις συνθήκες που επικρατούν μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή (Marx, 2011).

Το εμπόρευμα που διαφέρει από όλα με βάση τη μαρξιστική θεωρία είναι η «εργατική δύναμη», η οποία έχει την ιδιότητα να «δημιουργεί» αξία. Μέσα από την «εκμετάλλευσή» της δίνεται η δυνατότητα στον καπιταλιστή να εξάγει «υπεραξία» και να καρπωθεί το κέρδος. Σύμφωνα με αυτή τη διαδικασία, ο Μαρξ δημιουργεί μια «αποκαλυπτική» αλήθεια, την «υπεραξία». Οι προλετάριοι ως εργατική δύναμη έχουν ικανότητες για εργασία και οι ίδιοι δημιουργούν το «εμπόρευμα» για τους καπιταλιστές. Η εργατική δύναμη έχει ανταλλακτική αξία με βάση την εργασία που έχουν παράγει οι προλετάριοι και αφορά όλα όσα απαιτούνται για τη διαβίωσή τους και τη συντήρησή τους. Έτσι, με βάση την «υπεραξία» υπάρχει μια μεγάλη διαφορά μεταξύ της αξίας της εργατικής δύναμης των εργατών και της αξίας που δημιουργούν οι ίδιοι μέσω της εργατικής δύναμής τους κατά τη διάρκεια της παραγωγής. Η «υπεραξία» μετατρέπεται σε κέρδος για τον καπιταλιστή και ακριβώς αυτό αποκαλεί ο Μαρξ εκμετάλλευση (Bidet & Kouvelakis, 2008).

Το «κεφάλαιο» και η ανάλυσή του είναι εξίσου σημαντική για την «εργασιακή θεώρηση», αφού ο Μαρξ αναφέρει ότι περισσότερο πρόκειται για μια κοινωνική σχέση, η οποία αφορά τους πόρους που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή μεταξύ του καπιταλιστή και του προλετάριου. Το «σταθερό» κεφάλαιο αφορά τους πόρους και το «μεταβλητό» την εργατική δύναμη, η οποία μεταβάλλεται, αφού δημιουργεί αξία στη διάρκεια της παραγωγής, η οποία εναλλάσσεται. Κρίσιμο μέγεθος σε αυτή τη σχέση αποτελεί η «οργανική σύνθεση του κεφαλαίου». Με βάση αυτή υπάρχει μια αναλογία μεταξύ «σταθερού» και «μεταβλητού» κεφαλαίου, η οποία ορίζει ότι όσο μεγαλύτερο είναι το σταθερό κεφάλαιο έναντι του μεταβλητού τόσο μειώνεται το κέρδος του καπιταλιστή, επειδή ακριβώς το κέρδος αφορά την «υπεραξία» (Quiniou, 2011).

Σύμφωνα με τον Μαρξ, αυτή η αναλογία αυξάνεται συνεχώς με σκοπό κάποια στιγμή να οδηγήσει στην κατάρρευση, δημιουργώντας την έννοια της

«αλλοτριώσης». Η «αλλοτριώση» βιώνεται από τον προλετάριο, ο οποίος μέσα από αυτήν κατανοεί ότι παρόλο που αυτός δημιουργεί το προϊόν δεν του ανήκει. Έτσι, δεν έχει τον έλεγχο και εκτελεί μια ρουτίνα, χωρίς να αντλεί χαρά και ικανοποίηση από την εργασία του, χωρίς να αξιοποιεί τη δημιουργικότητά του ούτε και τα ενδιαφέροντά του. Επιπλέον, βιώνει μια αποξένωση, αφού αρχίζει να αντιμετωπίζει τους άλλους προλετάριους ανταγωνιστικά για να έχει μια θέση εργασίας και να αμείβεται. Τέλος, αποξενώνεται κι από τον ίδιο του τον εαυτό, αφού δεν λειτουργεί δραστήρια, αλλά δέχεται παθητικά τις εξελίξεις που προκύπτουν (Marx, 2011).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο: ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ

3.1. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ

Ο νεοφιλελευθερισμός αφορά σε ένα φαινόμενο το οποίο κυρίως από το '70 άρχισε να συνδέεται με αρνητικές προεκτάσεις, αφού η εφαρμογή του και οι αρχές του οδήγησαν σε άνισες κοινωνικοοικονομικές καταστάσεις. Επιπλέον, ως σημασία επικράτησε να αφορά ένα ιδεολογικά ηγεμονικό δόγμα, το οποίο σχετίζεται με τον κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό τομέα. Αν εξεταστεί στο πλαίσιο της φιλελεύθερης ιδεολογίας, αποτελεί μια αντίδραση στον κοινωνικό φιλελευθερισμό με νέους όρους τεχνικούς, οικονομικούς και ηθικοπολιτικούς. Οι οικονομολόγοι Friedman και Hayek έχουν συμβάλλει κατά κύριο λόγο στη διάδοσή του, ενώ η Θάτσερ στο Ηνωμένο Βασίλειο και ο Ρέιγκαν στις ΗΠΑ εφάρμοσαν στοιχεία του νεοφιλελευθερισμού στην πολιτική τους με μεγάλες επιδράσεις σε παγκόσμιο επίπεδο (Steger & Roy, 2010).

Ο νεοφιλελευθερισμός αποτελεί μια κριτική στην κενσσιανή πολιτική και στο κοινωνικό κράτος, ενώ συνιστά μια μορφή αναβίωσης του φιλελευθερισμού, με έμφαση στην ατομική οικονομική ελευθερία και στην ελεύθερη αγορά. Ωστόσο, δεν αφορά στον κλασικό φιλελευθερισμό, αφού σχετίζεται με ένα πιο αυταρχικό πολιτικό σύστημα, αφού δεν θέτει σε προτεραιότητα την έννοια της ελευθερίας. Έτσι, ο νεοφιλελευθερισμός θεωρείται περισσότερο μια θεωρία οικονομικής πολιτικής παρά μια πολιτική ιδεολογία (Harvey, 2005).

Ορισμένα αυταρχικά πολιτεύματα χαρακτηρίζονται ως νεοφιλελεύθερα ως προς τον τομέα της οικονομίας τους. Από τις αρχές του '80 το δικτατορικό καθεστώς του Πινοσέτ στη Χιλή υιοθέτησε νεοφιλελεύθερες οικονομικές και πολιτικές πρακτικές με τη βοήθεια του Friedman. Ο Friedman κράτησε, ωστόσο, μια ουδέτερη στάση και δεν συμμετείχε στην πολιτική, αλλά μόνο στα οικονομικά μέτρα που εφαρμόστηκαν επί Πινοσέτ. Επιπλέον, ο Friedman υποστήριξε ότι η οικονομική ελευθερία και η ελεύθερη αγορά συμβάλλουν στη διάδοση των πολιτικών ελευθεριών (Saad-Filho & Johnston, 2005).

Ο νεοφιλελευθερισμός δεν είναι συγκεκριμένος και σαφής ως προς την πολιτική εφαρμογή του. Για παράδειγμα, ο Friedman υποστηρίζει τον νεοφιλελευθερισμό, επειδή παράγει θετικά αποτελέσματα στην οικονομία, ενώ ο Hayek είναι κατά του σχεδιασμού και της οργάνωσης των κρατικών μηχανισμών και

υπέρ της «αυθόρμητης τάξης». Ο Ρέιγκαν εξίσου αναφέρεται στο πρόβλημα της υψηλής φορολογίας και υποστηρίζει τον νεοφιλελευθερισμό ως προς την ανάπτυξη της οικονομίας και των δημόσιων εσόδων. Γι' αυτό ο ίδιος προχώρησε σε σημαντικές περικοπές στη φορολογία κυρίως στις ανώτερες τάξεις με σκοπό την «μετακίνηση» του πλούτου στις κατώτερες. Από την άλλη, η Θάτσερ έθεσε σε προτεραιότητα τη μείωση του πληθωρισμού και των δημοσίων δαπανών, με σκοπό να σταθεροποιήσει την οικονομία, η οποία αποτέλεσε τον βασικό στόχο (Saad-Filho & Johnston, 2005).

Ωστόσο, παρά τις διαφορές, ο νεοφιλελευθερισμός αποτελείται από έναν κορμό βασικών ιδεών, οι οποίες μπορούν να οριστούν ως προς α) την ιδέα ότι το κράτος είναι αναποτελεσματικό για διάφορους λόγους, ενώ δεν μπορεί να είναι αποδοτικό αν δεν υπάρχει ελεύθερη αγορά, β) την ύπαρξη πολιτικών συμφερόντων που εμποδίζουν το έργο του κράτους, γ) τις δημόσιες δαπάνες και το δημόσιο έλλειμμα, δ) την κρατική γραφειοκρατία, η οποία δυσχεραίνει το έργο των μελών, ε) την έλλειψη σωστής επιχειρηματικότητας και την υπονόμηση της οικονομικής ανάπτυξης. Επιπλέον, με βάση τον νεοφιλελευθερισμό η ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους λειτουργεί δημιουργώντας εξαρτήσεις στα άτομα από τις παροχές και τις υπηρεσίες του, αντί να ενισχύει την ατομική ευθύνη. Σύμφωνα με την Θάτσερ, το κράτος λειτουργεί «κηδεμονεύοντας» τα άτομα. Επίσης, θεωρεί αδύναμα τα συνδικάτα, αφού έχουν τον ρόλο οργανώσεων, που πιέζουν το κράτος για την αύξηση των μισθών, υπονομεύοντας όμως στην τελική τα συμφέροντα των εργαζομένων, αφού η ανεργία αυξάνεται με την αύξηση των μισθών. Από την άλλη, ο Ρέιγκαν παρά τις μαζικές περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες, αύξησε τον προϋπολογισμό της Άμυνας, δημιουργώντας ένα τεράστιο έλλειμμα και χρέος για τη χώρα (Harvey, 2005).

Συνεπώς, όσοι ακολούθησαν τον νεοφιλελευθερισμό κατέληξαν α) στη μείωση των κοινωνικών δαπανών, της φορολογίας κ.α. και έδωσαν β) έμφαση στον εποπτικό και ρυθμιστικό του χαρακτήρα. Επιπλέον, το κράτος πρέπει να αναδιοργανώνεται με βάση τις θεωρήσεις του νέου δημόσιου μάνατζμεντ, έτσι ώστε να ταιριάζει περισσότερο με μια ιδιωτική εταιρία με τους πολίτες να έχουν τον ρόλο των καταναλωτών υπηρεσιών. Τέλος, υποστηρίζεται η αλλαγή της οικονομίας μέσω της άρσης των νομικών, τεχνικών και φορολογικών εμποδίων στο εμπόριο και το κεφάλαιο (Steger & Roy, 2010).

3.2. ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΠΟΥ ΟΔΗΓΗΣΑΝ ΣΤΟ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟ

Ο νεοφιλελευθερισμός έχει ως στόχο το κράτος να διασφαλίσει την ελεύθερη αγορά, το ελεύθερο εμπόριο, την επιλογή και την προστασία της ιδιοκτησίας. Σύμφωνα με τον Friedman, το κράτος χρειάζεται μόνο για τη διασφάλιση της τάξης και του περιβάλλοντος πάνω στο οποίο θα αναπτυχθεί η οικονομία, χωρίς ωστόσο να επεμβαίνει σε αυτή (Friedman, 1998). Σε αντιπαράθεση με τον φιλελευθερισμό αφορά μια οικονομία ελεύθερη στην οποία δεν θα συμμετέχει το κράτος και η μόνη του αρμοδιότητα θα είναι να μεταφέρει τα έσοδα στις επιχειρήσεις, εξελίσσοντας με αυτόν τον τρόπο την επιχειρηματική δραστηριότητα. Ο νεοφιλελευθερισμός δεν επιτρέπει τις πρωτοβουλίες του κράτους για οποιαδήποτε δραστηριότητα, αφού ο ρόλος του δεν θα πρέπει να είναι παρεμβατικός. Η αγορά έχει τη δυνατότητα να διορθώσει το οποιοδήποτε λάθος μέσα από την αυτορρύθμισή της. Συνεπώς, οι παρεμβάσεις του κράτους είναι αχρείαστες και κάνουν τα πράγματα χειρότερα (Friedman, 1998).

Στις ΗΠΑ προτιμήθηκε ο όρος «νεοσυντηρητισμός», ο οποίος επηρεάστηκε από το «Ρεπουμπλικανικό Κόμμα». Με βάση αυτή την έννοια, ο κόσμος μπορεί να γίνει καλύτερος μέσα από το αμερικανικό σύστημα και τις παρεμβάσεις του. Έχει στόχο να αποδείξει ότι τα προβλήματα αφορούν ηθικές και πολιτισμικές αξίες (Heywood, 2007). Η οικονομική κρίση του 1970 για τους νεοσυντηρητικούς αφορά μια κοινωνική κρίση, η οποία είναι αποτέλεσμα της κοινωνίας, που έχει ξεφύγει από τις αρχές και τις αξίες της (Sternhell, 2009). Συνεπώς, τα αυξημένα ποσοστά βίας, παραβατικότητας και εγκληματικότητας οδήγησαν στην κοινωνική ανασφάλεια. Σε αυτό το επιχείρημα στηρίχθηκε η ιδεολογία του νεοσυντηρητισμού, η οποία αναφέρει πως πρέπει να ενδυναμωθεί η κοινωνία μέσα από την πειθαρχία, την επιβολή της τάξης και την αλλαγή ορισμένων βασικών στοιχείων, όπως είναι η ηθική, η θρησκεία, ο πολιτισμός κ.α. Ωστόσο, δέχτηκε κριτική από τους περισσότερους μελετητές ως μία λαϊκιστική πολιτική (Μανδραβέλης, 2011).

Ο νεοφιλελευθερισμός έχει τις ρίζες του στον φιλελευθερισμό και τον ιδεαλισμό, αλλά δεν ταυτίζεται μαζί τους, επειδή απομακρύνει τα άτομα από την κοινωνία και τα καθιστά καταναλωτές της αγοράς. Αντίθετα, ο φιλελευθερισμός προστατεύει τα δικαιώματα και τις ικανότητες του ατόμου στο κοινωνικό πλαίσιο. Ο φιλελευθερισμός αναπτύχθηκε τον 18ο αιώνα ως μια ιδεολογία της νέας αστικής

τάξης με προοδευτικά στοιχεία, η οποία εμφανιζόταν πιο εξελικτική από όσες υπήρχαν μέχρι τότε (Αθανασιάδης, 2013). Η εμφάνιση του συμπίπτει με τον Διαφωτισμό κι άλλα φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής που αναφέρονταν στα δημοκρατικά δικαιώματα, στις ελευθερίες, στην προστασία των πολιτών κ.α. ενώ ονομάστηκε «κλασσικός οικονομικός φιλελευθερισμός» από τον Smith. Ο Smith μέσα από διάφορες οικονομικές θεωρίες και ιδέες έθεσε τις βάσεις για τον φιλελευθερισμό και την οικονομία της αγοράς. Πολλές από αυτές επηρέασαν το αγγλικό κοινοβούλιο, ενώ σταδιακά κυριάρχησε ως ρεύμα στις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο. Με το κραχ του 1929 οι κυβερνήσεις υποχρεώθηκαν να ελέγχουν περισσότερο την οικονομία των χωρών τους, με αποτέλεσμα την παρακμή του φιλελευθερισμού. Με την υποχώρηση της ελεύθερης αγοράς, πολλές πολιτικές άρχισαν να δημιουργούνται κατά της κρατικής παρέμβασης (Καραγιάννης, 2011).

Έτσι, τη δεκαετία του 1970 ο νεοφιλελευθερισμός έκανε την έμφαση του με την μορφή μιας επαναστατικής ιδεολογίας. Στη διάδοσή του οφείλονται διάφοροι παράγοντες, όπως είναι η χαμηλή οικονομική ανάπτυξη, η δυσανεξία των πολιτών με τις παροδικές λύσεις, το δημόσιο χρέος, η μείωση των επενδύσεων και η αύξηση της ανεργίας (Βλάχου, 1999).

Η ιδεολογία του νεοφιλελευθερισμού βασίστηκε σε πολλά έργα και θεωρήσεις, αλλά κυρίως στο έργο τριών βασικών οικονομολόγων, του Schumpeter, του Friedman και του Hayek. Ο Friedman, ως βασικός εκπρόσωπος, αμφισβήτησε τις κρατικές ρυθμίσεις και άσκησε κριτική στη θεωρία του Κεϋνς, τονίζοντας τον ρόλο της αγοράς, η οποία έχει τη δυνατότητα αυτορρύθμισης. Η διακύμανση του χρήματος προκαλεί είτε την αύξηση είτε την πτώση των τιμών των προϊόντων, ενώ το κράτος οφείλεται για φαινόμενα διατάραξης της οικονομίας και επομένως για την κρίση (Χατζής, 2004).

Το νεοφιλελεύθερο ρεύμα έγινε αισθητό κυρίως τη δεκαετία του '80 και υιοθετήθηκε από τους καπιταλιστές, αφού έδινε έμφαση στον ανταγωνισμό της αγοράς, στη φορολογική μεταρρύθμιση και στην ανάπτυξη της οικονομίας. Ο Τζον Ουίλιαμσον πρότεινε τη δημιουργία μιας λίστας με τις βασικές θέσεις του νεοφιλελευθερισμού γνωστή ως «Συναίνεση της Ουάσινγκτον». Όσον αφορά τον νεοσυντηρητισμό, εδραιώθηκε από μια ομάδα φοιτητών της Νέας Υόρκης, ενώ σαν όρος αναπτύχθηκε το 1970, ενώ το 1979 εντάχθηκε στη «Νέα Δεξιά». Στον οικονομικό τομέα εφαρμόστηκε ο ακραίος νεοφιλελευθερισμός που ονομάστηκε «λιμπερτιανισμός» (Χατζής, 2004).

Η «Νέα Δεξιά» εκμεταλλεύτηκε την ύφεση της οικονομίας στα τέλη του 1970 για να εφαρμόσει τις ιδέες του νεοφιλελευθερισμού, ενώ παράλληλα ο «Κεϋνσιανισμός», που είχε εφαρμοσθεί δεν απέδιδε πλέον, δίνοντας έτσι στον νεοφιλελευθερισμό την ευκαιρία να επεκταθεί. Στην πολιτική της «Νέας Δεξιάς» εντάχθηκαν πρακτικές για μείωση της φορολογίας και αντιμετώπιση της οικονομίας, με στόχο την ανάπτυξή της. Η πολιτική έκφραση του νεοφιλελευθερισμού και η υλοποίηση της «Νέας Δεξιάς» κατάφεραν να εφαρμοσθούν μέσα από ορισμένες πολιτικές, όπως του Reagan, του Bush και της Thatcher. Επίσης, επηρεάστηκε και η Ευρώπη εξαιτίας της μεγάλης διάδοσης του «κράτους πρόνοιας», γι' αυτό εφαρμόστηκαν νεοφιλελεύθερες πρακτικές σε διάφορα πολιτεύματα (Καραγιάννης, 2011).

3.3. ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ

Οι βασικές αρχές του νεοφιλελευθερισμού διαδίδονταν για περισσότερο από δύο αιώνες και καθιερώθηκαν στους υποστηρικτές του ως «οδηγίες» που μπορούν να βοηθήσουν στην ανάπτυξη του κράτους. Μέσα από τις αρχές αυτές υποστηρίζεται και ενισχύεται η οικονομική άνοδος και συγκεκριμένα αναφέρεται α) ότι η συμμετοχή της ελεύθερης αγοράς είναι απαραίτητη στον καταμερισμό των πόρων και των προϊόντων και β) το μεγαλύτερο ποσοστό των πόρων και των προϊόντων πρέπει να ανήκει στους ιδιώτες (Χατζής, 2004).

Μέσα από το έργο του Friedman «Καπιταλισμός και Ελευθερία» παρουσιάστηκε η θεωρία του, η οποία αναφέρει ως *πρώτο στάδιο* την «απορρύθμιση», με βάση την οποία οι κυβερνήσεις είναι απαραίτητο να καταργήσουν τις νομοθετικές διατάξεις και τους κανόνες, οι οποίοι εμποδίζουν την αύξηση των κερδών και της οικονομίας, ως *δεύτερο* την «κατάλυση», σύμφωνα με την οποία οι κυβερνήσεις πρέπει να καταλύσουν την ιδέα του «κοινωνικού κράτους» μέσα από τη μείωση των χρηματοδοτήσεων των κοινωνικών προγραμμάτων, ώστε να μην παρεμβαίνει το κράτος στρεβλώνοντας την αγορά και το κέρδος και τέλος, ως *τρίτο* τις «ιδιωτικοποιήσεις», αφού το κράτος πρέπει να μεταβιβάζει ολόκληρη την περιουσία σε ιδιώτες, επειδή με αυτόν τον τρόπο πετυχαίνει την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση του κέρδους (Friedman, 1998).

Το 1989, ο Ουίλιαμσον μέσα από τη «Συναίνεση της Ουάσινγκτον» πρότεινε την καταγραφή των βασικότερων θέσεων του νεοφιλελευθερισμού που αυτές αποτελούν μια λίστα με 10 προτάσεις. Η λίστα αυτή, η οποία πρέπει να υιοθετείται και να εφαρμόζεται από τις κυβερνήσεις, είναι η εξής: (Williamson, 2004)

1. «Έλεγχος δημοσίου χρέους»
2. «Επαναπροσδιορισμός των δημοσίων δαπανών»
3. «Φορολογική μεταρρύθμιση»
4. «Απελευθέρωση των επιτοκίων»
5. «Εφαρμογή ανταγωνιστικών τιμών συναλλάγματος»
6. «Απελευθέρωση διεθνών εμπορικών συναλλαγών»
7. «Απελευθέρωση των ξένων επενδύσεων»
8. «Ιδιωτικοποίηση των δημοσίων εταιρειών και του δημοσίου τομέα»
9. «Απελευθέρωση των αγορών»
10. «Μετοχοποίηση των τίτλων ιδιοκτησίας»

Μέσα από τη λίστα στόχος ήταν η κωδικοποίηση της θέσης του νεοφιλελευθερισμού και η διατύπωση εμπράκτων προτάσεων πολιτικής στο πλαίσιο της θεωρίας της οικονομικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με τον Williamson, η λίστα αυτή βασίζεται σε τρεις βασικές ιδέες, την «μακροοικονομική πειθαρχία», την «οικονομία της αγοράς» και το «άνοιγμα της οικονομίας». Μέσα από τις θέσεις αυτές, στόχος είναι να αναφερθεί στην ανάπτυξη του κεφαλαίου, στις επενδύσεις, τη μείωση της φορολογίας και την εκκαθάριση της οικονομίας από τα μη βιώσιμα κεφάλαια. Από την άλλη, μέσα από την έμφαση στον ανταγωνισμό αναφέρθηκε στη δράση των ατομικών κεφαλαίων, τα οποία θα αρκούσαν για την κεφαλαιοκρατική οικονομία σε μια νέα εποχή. Ωστόσο, δεν έλαβε υπόψη του τις αντιφάσεις που δημιουργήθηκαν μεταξύ των συλλογικών και ατομικών συμφερόντων καθώς και τη σημαντικότητα του ρόλου του κράτους. Αυτό συμβαίνει επειδή, προκειμένου να ξεπεραστεί η κρίση, χρειάζονται πολλοί περισσότεροι παράγοντες από τη δράση μόνο της αγοράς (Williamson, 2004). Τη θέση αυτή την επικαλούνται και όσοι επικρίνουν τον νεοφιλελευθερισμό, αφού αναφέρουν ότι η ανεπάρκεια των θέσεων του μπορεί να λειτουργήσει αρνητικά για ένα κράτος (Heywood, 2007).

3.4. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ

Σύμφωνα με τον νεοφιλελευθερισμό το κράτος δεν πρέπει να εμπλέκεται σε βασικούς τομείς, αλλά θα πρέπει να τους χρηματοδοτεί μέσα από τα έσοδα που προκύπτουν από τους φόρους προσώπων και επιχειρήσεων. Εκτός από τη μειωμένη εμπλοκή του κράτους, η θεώρησή του στηρίζεται και σε ένα σύνολο οικονομικών θέσεων που σχετίζονται με τους φόρους και την αναδιανομή των εσόδων. Σύμφωνα με τον νεοφιλελευθερισμό, το κράτος δεν επιτρέπεται να αναλαμβάνει καμία πρωτοβουλία, επειδή η ιδιωτική διαχείριση είναι καλύτερη και πιο αποτελεσματική. Ακόμη και σε περιπτώσεις όπου γίνονται λάθη, υπάρχει η δυνατότητα αυτορρύθμισης της αγοράς με σκοπό τη διόρθωσή τους (Ryder, 2004).

Ο νεοφιλελευθερισμός έχει συγκεκριμένες απόψεις για τη φορολογία, αφού διαφέρει από τον ορισμό που δίνουν οι άλλες ιδεολογίες. Με βάση τον νεοφιλελευθερισμό, οι φόροι πρέπει να μειώνονται και το κράτος να μην εμπλέκεται στην οικονομία, αλλά να κρατάει μια απόσταση από αυτήν. Συγκεκριμένα, με βάση τις προτάσεις της «Συναίνεσης της Ουάσινγκτον» αναφέρεται η «φορολογική μεταρρύθμιση» μέσα από τη μείωση των φόρων του εισοδήματος. Το κράτος θα πρέπει να μειώσει τους φόρους και τις επιβαρύνσεις του κεφαλαίου, ενώ η παρέμβασή του δεν πρέπει να αφορά το ιδιωτικό κεφάλαιο και τις δικές του λειτουργίες. Με βάση αυτές, το ιδιωτικό κεφάλαιο μπορεί να αυξάνει τις μετοχές και να ανταμείβει τους λειτουργούς του με μισθούς και προνόμια. Οι φόροι δεν θα πρέπει να επιβαρύνουν την οικονομία των πολιτών και να οδηγούν σε αναποτελεσματικότητα. Επίσης, είναι ανάγκη να προωθείται κάθε φορολογική μεταρρύθμιση και όλες τις υποχρεώσεις του κράτους να τις αναλαμβάνουν οι πολίτες. Επιπλέον, είναι σημαντική η αναδιανομή του πλούτου μεταξύ των κοινωνικών τάξεων καθώς και η απλοποίηση του φορολογικού συστήματος (Williamson, 2004).

Στον αντίποδα του νεοφιλελευθερισμού βρίσκονται όσοι υποστηρίζουν πως αυτές οι μεταρρυθμίσεις πλήττουν τα χαμηλά εισοδήματα και ουσιαστικά ο πλούτος δεν ανακατανέμεται, αλλά οι φτωχοί γίνονται φτωχότεροι και οι πλούσιοι πλουσιότεροι. Ωστόσο, με βάση τον Friedman, ο οποίος αναφέρθηκε στο «Ελάχιστο Εγγυημένο Εισόδημα» μπορεί να υπάρξει μια μορφή αρνητικής φορολόγησης. Μέσα από αυτή, ο ίδιος κατανόησε πως το «κοινωνικό κράτος» είναι κυρίως

γραφειοκρατικό, με αποτέλεσμα τα κονδύλια αντί να συμβάλλουν στην ανάπτυξη των χαμηλών τάξεων να ενισχύουν τους γραφειοκράτες. Γι' αυτόν τον λόγο, ο ίδιος πρότεινε ένα νέο σύστημα επιδότησης μέσω της φορολογίας. Ουσιαστικά, ανέφερε την καθιέρωση του ελάχιστου εισοδήματος διαβίωσης, προτείνοντας την πληρωμή όσων βρίσκονται στις χαμηλές τάξεις και ειδικά κάτω του ορίου (Heywood, 2007).

Σημαντική θέση του νεοφιλελευθερισμού είναι και η «απελευθέρωση των αγορών και η μείωση των φορολογικών δασμών». Με βάση τους νεοφιλελεύθερους το κράτος δεν πρέπει να εμπλέκεται στο εμπόριο και στις συναλλαγές. Επιπλέον, είναι σημαντικό να μειωθούν οι δασμοί και τα εμπόδια που δυσχεραίνουν την είσοδο στην αγορά, ώστε να μειωθούν οι φόροι στα προϊόντα εισαγωγής. Ωστόσο, παρά τη μείωση των εσόδων από τους φόρους, θα υπάρξουν οφέλη στην οικονομία από την απελευθέρωση της αγοράς. Επιπλέον, το γεγονός ότι το κράτος δεν θα εμπλέκεται στην οικονομία και θα περιοριστούν οι δαπάνες θα οδηγήσουν σε μικρότερους προϋπολογισμούς (Friedman, 1998).

Μέσα από αυτές τις μεταρρυθμίσεις, η μετατόπιση συμβαίνει από τους φόρους εισοδήματος στους φόρους κατανάλωσης, δημιουργώντας την έννοια της «έμμεσης φορολογίας». Στόχος είναι η μείωση των φόρων και η βελτίωση της φορολογίας μέσα από αποτελεσματικές αγορές που θα βοηθήσουν όλες τις τάξεις. Η βέλτιστη μορφή φορολογίας αναφέρεται ως «διαφορική φορολογία της παραγωγής», δηλαδή, φορολογία του βέλτιστου αποτελέσματος, το οποίο εμπεριέχει κι άλλους όρους, όπως την «οικονομική αποτελεσματικότητα», την «κατάλληλη κοινωνική πολιτική» κ.α. Οι νεοφιλελεύθεροι αναφέρονται στη μείωση της φορολογίας, προκειμένου να υπάρχει ανάπτυξη παρά τη μείωση των εσόδων του κράτους (Williamson, 2004).

3.5. ΤΟ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟ ΚΡΑΤΟΣ

Το νεοφιλελεύθερο κράτος θα πρέπει να στοχεύει στην ατομική ιδιοκτησία, στην εφαρμογή των νόμων και των θεσμών της αγοράς καθώς και του ελεύθερου εμπορίου, αφού μόνο έτσι θα λειτουργεί αποτελεσματικά, χωρίς εμπόδια. Το νεοφιλελεύθερο κράτος πρέπει να λειτουργεί με στόχο την προστασία των πολιτών, διασφαλίζοντας την τάξη και την ειρήνη. Οι πολίτες θα πρέπει να έχουν κατοχυρώσει

το δικαίωμα της ατομικής ιδιοκτησίας και να λειτουργούν με βάση τους νόμους μιας ελεύθερης αγοράς (Ryder, 2004).

Ωστόσο, αφού το κράτος δεν θα έχει σημαντικές αρμοδιότητες θα πρέπει να αποκαλείται «ελάχιστο κράτος», αφού ανατίθενται σε αυτό μόνο τρεις συγκεκριμένες λειτουργίες, α) η «διατήρηση της τάξης στο εσωτερικό του», β) η «διασφάλιση της τήρησης των συμβολαίων και των οικειοθελών συμφωνιών μεταξύ των ιδιωτών» και γ) «η παροχή υπηρεσιών για την αποφυγή εξωτερικών επιθέσεων». Η εξουσία του κράτους περιορίζεται στις τρεις αυτές λειτουργίες, επειδή οι άλλες ανήκουν στα άτομα. Αυτό συμβαίνει επειδή με βάση τον νεοφιλελευθερισμό το κράτος δεν πρέπει να εμπλέκεται σε οικονομικά, κοινωνικά κι άλλα ζητήματα (Friedman, 1998).

Μέσα από τον νεοφιλελευθερισμό επιτεύχθηκαν ορισμένοι στόχοι, όπως η «αναδιανομή του πλούτου». Η αναδιανομή αναφέρεται στη «συσσώρευση μέσω της αφαίρεσης» με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά: α) «ιδιωτικοποίηση - εμπορευματοποίηση», β) «κυριαρχία του χρηματοπιστωτικού τομέα στην οικονομία» και γ) «λειτουργία του κράτους» (Harvey, 2005).

Με βάση το πρώτο χαρακτηριστικό, στόχος ήταν να δημιουργηθούν «πεδία κεφαλαιακής συσσώρευσης». Ουσιαστικά, το κράτος άρχισε να μεταβιβάσει τα περιουσιακά στοιχεία σε διάφορες εταιρίες. Έτσι, το αποτέλεσμα ήταν όλες να έχουν πολλά έσοδα, αφού εκείνες ρύθμιζαν τις τιμές τους όπως ήθελαν και οι πολίτες δεν είχαν επιλογή από το να πληρώνουν την τιμή που όριζε κάθε φορά η εταιρία. Επιπλέον, τα αγαθά που ήταν δωρεάν έγιναν ιδιωτικά και καταλήφθηκαν κυρίως από τις προνομιούχες τάξεις, αφού ακόμη και οι δημόσιοι θεσμοί είχαν ιδιωτικοποιηθεί, ενώ επίσης γινόταν και αλόγιστη σπατάλη των κοινών πόρων προς όφελος των εταιριών. Επιπροσθέτως, ο στρατός αποτελούνταν από μισθοφόρους. Ως αποτέλεσμα, η μεταβίβαση του πλούτου πέρασε από τη δημόσια στην ιδιωτική πλευρά. Ωστόσο, η ιδιωτικοποίηση από κάποιους κρίθηκε μια σπουδαία μεταρρύθμιση, ενώ άλλοι την έκριναν ως κάτι το καταστροφικό (Harvey, 2005).

Με βάση το δεύτερο χαρακτηριστικό, ξεκίνησε η αύξηση των χρηματοπιστωτικών δραστηριοτήτων, αφού υπήρξε άνοδος στον χρηματοπιστωτικό τομέα και αλλαγή στις αμοιβές των εταιριών. Στον τομέα αυτό παρατηρήθηκε ανάπτυξη, αλλά υπήρξαν αμφιβολίες για το αν η αλλαγή ήταν αποτελεσματική για τις εταιρίες και για το κράτος. Πολλές από τις εταιρίες αναπτύχθηκαν μόνο σε αυτό το τμήμα και άρχισαν να επιδιώκουν την κερδοσκοπία. Από την άλλη, κάποιες εταιρίες

απέκτησαν μεγάλη δύναμη λόγω του πλούτου και των προνομίων που αποκόμισαν μέσα από αυτή τη δραστηριότητα (Harvey, 2005).

Τέλος, με βάση το τρίτο χαρακτηριστικό, τη «λειτουργία του κράτους», η εξέλιξη θα επέλθει μέσα από τον ρόλο του κράτους, που αφορά στην προστασία των πολιτών. Ένας σοβαρός κίνδυνος αφορά μια τάση των ατόμων να εκμεταλλεύονται χωρίς σκέψη τους κοινούς πόρους και να τους αντλούν χωρίς σύνεση. Ωστόσο, θα πρέπει οι πολίτες να σέβονται τα αγαθά, γι' αυτό το κράτος θα πρέπει να επεμβαίνει, όταν κρίνει ότι το όριο ξεπερνιέται. Επίσης, μερικές φορές μέσα από τον ανταγωνισμό μπορεί να υπάρχουν περιπτώσεις όπου δεν τηρούνται οι κανόνες όπως θα έπρεπε. Οι εταιρίες για να επιβιώσουν πρέπει να είναι αποδοτικότερες, γι' αυτό το κράτος πρέπει να δημιουργήσει ένα σύστημα αγοράς, στο οποίο θα τεθούν ορισμένοι περιορισμοί ως προς την ανθρώπινη δράση, ώστε να μην καταπατούνται βασικά δικαιώματα και ελευθερίες (Harvey, 2005).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο: ΚΕΨΝΣΙΑΝΙΣΜΟΣ

4.1. Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΚΕΨΝΣΙΑΝΙΣΜΟΥ

Η ακμή του φιλελευθερισμού ήταν εμφανής κατά τα τέλη του 19ου αιώνα και της αρχές του 20ου. Τα ιστορικά γεγονότα που συντέλεσαν ήταν ο Διαφωτισμός, η Αγγλική, η Γαλλική, η Αμερικανική αλλά και η Βιομηχανική Επανάσταση. Συνώνυμο της ανάπτυξης θεωρείται ο καπιταλισμός. Η εδραίωση του *laissez - faire* κατά το οποίο οι ιδιώτες δρούσαν με σκοπό την οικονομική ευρωστία, χωρίς κάποιο εμπόδιο. Επιπλέον, οι ευκαιρίες επενδύσεων και η εξέλιξη των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων είναι μερικά από τα χαρακτηριστικά που αποτέλεσαν κεντρικό πυλώνα την περίοδο αυτή. Οι πρώτες δυσκολίες απέδειξαν ότι η κλασική ιδεολογία του φιλελευθερισμού είναι μη συμπαγής. Η «μαύρη Πέμπτη», της έμεινε γνωστή στην ιστορία, το λεγόμενο Κραχ του 1929 ,αποτέλεσε την μεγαλύτερη οικονομική ύφεση που γνώρισε ο 20^{ος} αιώνας. (Gough, 2008).

Οι συνέπειες του Κραχ ήταν ποικίλες τόσο σε οικονομικό όσο και στο πολιτικό παγκόσμιο επίπεδο. Στο πολιτικό πεδίο σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες, όπως για παράδειγμα στη Γερμανία και στην Ιταλία αναδείχθηκαν λαϊκιστικά – εθνικιστικά καθεστώτα. Από την άλλη, στην Αμερική η οικονομία άρχισε να «βυθίζεται». Το διεθνές εμπόριο κλονίστηκε από αυτήν την ύφεση, καθώς οι δασμοί αυξήθηκαν και οι φόροι στις συναλλαγές, με απότοκο τη μείωση των κερδών. Το μεγαλύτερο πλήγμα υπέστησαν όσες εργασίες σχετίζονταν με τον πρωτογενή τομέα, όπως οι κτηνοτροφικές εργασίες αλλά και η βαριά βιομηχανία που είχε άμεση σύνδεση. Στις πόλεις η συνεχής κατάρρευση τραπεζικών συστημάτων ή η συγχώνευσή τους από μεγαλύτερα τραπεζάκια συστήματα άμβλυσε το χρέος, ενώ ταυτόχρονα οι μισθοί μειώνονταν. Το ίδιο συνέβαινε και στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Η αφαίμαξη της μεσαίας τάξης είχε ως απόρροια τη συσσώρευση του κεφαλαίου στα «χέρια των λίγων και των ισχυρών» (Γκότσης, 1990).

Η κατάσταση αυτή είχε σοβαρό κοινωνικό αντίκτυπο. Η κατά κόρον αύξηση της ανεργίας οδήγησε μια μεγάλη μερίδα πολιτών στη ψυχολογική εξαθλίωση. Το ποσοστό καταθλίψεων αλλά και αυτοκτονιών λόγω της οικονομικής αστάθειας ήταν διαρκώς αυξανόμενο. Το πλήγμα στο εμπόριο και τον πρωτογενή τομέα οδήγησε σε μια «εξαναγκαστική» αστικοποίηση για λόγους επιβίωσης. Η αστικοποίηση αυτή με τη σειρά της οδήγησε σε νέες κοινωνικές αναταραχές. εναντίωση στις κυβερνήσεις,

μαζικές κινητοποιήσεις, απεργίες και πορείες. Οι ενέργειες αυτές αποτελούν φυσικό επακόλουθο μιας οικονομικής κρίσης, με σκοπό την ανάκαμψή της. Γι' αυτό, ίσως το Κραχ του 1929 να έχει μείνει στην ιστορία ως Μεγάλη Ύφεση, αλλά ίσως αποτέλεσε την εναρκτήρια στιγμή του μεγάλου μετασχηματισμού. Την ίδια περίοδο αναπτύχθηκε και έγινε ευρέως γνωστή η θεωρία του John Maynard Keynes, μέσω του βιβλίου του η «Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος» που έδινε λύσεις για την οικονομική κρίση του 1929. Κατά αυτό τον τρόπο διαμορφώθηκε η κεϋνσιανή σχολή, η οποία επηρέασε ιδιαίτερα τη βρετανική κοινωνία του 20ου αιώνα (Γκότσης, 1990).

4.2. Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΚΕΥΝΣΙΑΝΙΣΜΟΥ

Το πρόβλημα που δημιούργησε η κρίση του 1929 έπρεπε να λυθεί έτσι ώστε να ανατραπούν πολιτικές και περιορισμοί που θα επιβράδυναν την οικονομία. Η θεωρία του Keynes ξεκινάει να αναπτύσσεται βάσει των νεοκλασικών θεωρημάτων. Βασική προκειμένη αποτελεί «ο μισθός να είναι ίσος με την αξία του οριακού προϊόντος της εργασίας». Για το Keynes ο μισθός επηρεάζεται από ποικίλους παράγοντες και όχι μόνο από την αγορά εργασίας. Η αγορά εργασίας δεν έχει τη δυνατότητα κινητικότητας των εργαζόμενων διευρύνοντας το μισθολογικό χάσμα. Οι εργαζόμενοι, σύμφωνα με τον Keynes, είναι αναγκαίο να αντιστέκονται σε μειώσεις των αποδοχών τους, οι οποίες στοχεύουν συγκεκριμένους κλάδους και επαγγέλματα, για να αποφευχθεί η άνιση μεταχείριση τους έναντι άλλων. Έτσι, θεμελιώνει το επιχειρήμα του ότι η εργασία και η ανεργία σχετίζονται με τις οικονομικές δομές και όχι αποκλειστικά με την αγορά εργασίας. Η μείωση της ανεργίας επιτυγχάνεται με την ενίσχυση της ενεργούς ζήτησης μέσω κρατικής παρέμβασης, ενώ εύλογη θεωρείται και η χρηματοδότηση των επιχειρήσεων για δημιουργία νέων θέσεων εργασίας (Gough, 2008).

Η κεϋνσιανή θεωρία συνδέεται με την άποψη ότι η ύπαρξη του τέλει ανταγωνισμού στην αγορά εργασίας δεν είναι δυνατή λόγω του κράτους και των εργατικών ενώσεων. Επιπλέον, είναι αβέβαιο κατά πόσο οι τιμές μπορούν να προσαρμοστούν στις αλλαγές της ζήτησης και της προσφοράς στην αγορά προϊόντων

και κατά πόσο οι εργαζόμενοι μπορούν να τις αντιληφθούν. Ταυτόχρονα, καλπάζει και η ανεργία. Η κεϋνσιανή προσέγγιση για την ανεργία παραπέμπει περισσότερο σε θεωρία απασχόλησης. Οι παράγοντες που επηρεάζουν την απασχόληση είναι η τεχνολογία, το εργατικό δυναμικό αλλά και οι απαιτήσεις – προτιμήσεις των καταναλωτών. Γι' αυτό ο Keynes θεωρεί αρωγό την κρατική παρέμβαση στην αντιμετώπιση της ανεργίας. Σύμφωνα με τον ίδιο, υπάρχουν τρεις σημαντικοί πυλώνες από τους οποίους εξαρτάται ο όγκος απασχόλησης. Αυτοί είναι η συνολική προσφορά εργασίας, η ροπή της στην κατανάλωση και ο όγκος επένδυσης κεφαλαίου. Κατά αυτόν τον τρόπο, τονίζεται η αναγκαιότητα συνεχούς κατανάλωσης αλλά και των επενδύσεων. Συγχρόνως έχει εμφανιστεί και η πολιτική του «New Deal» που είχε ως απώτερο σκοπό την αντιμετώπιση της Ύφεσης του 1929. Τα λεγόμενα «3Rs» («Relief, Recovery, Reform»), υπό την προεδρία του Φραγκλίνου Ρούζβελτ, είχαν ως κεντρικό πυλώνα την ανάκαμψη της οικονομίας σε φυσιολογικά επίπεδα (έντονη υπήρξε η προσπάθεια, ώστε να βοηθηθούν άνεργοι και φτωχοί) και την αναμόρφωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Ο Keynes φαίνεται να είναι σύμφωνος με την πολιτική αυτή, καθώς το κράτος και συγκεκριμένα η κυβέρνηση κλήθηκε να βοηθήσει τους ιδιώτες (Keynes, 1998).

4.3. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΚΕΥΝΣΙΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΟ LAISSEZ-FAIRE

Ο Keynes υποστήριζε την καπιταλιστική αγορά καθώς ήταν εκείνη που θα μπορούσε να προσφέρει στους πολίτες τα βασικά αγαθά αλλά και την προσωπική ανάπτυξη. Συστηματικές ανισορροπίες θα υπάρχουν, γι' αυτό η κεϋνσιανή θεωρία δομείται σε ένα μικτό οικονομικό σύστημα. Το κράτος για τον Keynes είναι αναγκαίο να παρεμβαίνει, ώστε να εξασφαλίζει την απασχόληση. Ο ρόλος του κράτους – επενδυτή προσάπτει, επίσης, σε αυτόν τον ρόλο την αξία της κοινωνικής προστασίας και ασφαλείας. Επιπλέον, αντιμαχόμενος στην πληθωριστική πολιτική και στους ελλειμματικούς κρατικούς προϋπολογισμούς τόνισε ότι οι δημόσιες δαπάνες δεν πρέπει να ξεπερνούν το 25% του ΑΕΠ (Γκότσης, 1990).

Ο Keynes όσον αφορά στην μακροπρόθεσμη ευημερία ενός οικονομικού συστήματος κινείται σε τρεις άξονες. Αρχικά, υποστηρίζει ότι ο πλούτος σχετίζεται

με την αποτελεσματικότητα της οικονομίας. Στη συνέχεια, για να διασφαλιστεί αυτός είναι αναγκαίο ένα σύστημα κοινωνικής δικαιοσύνης, το οποίο θα τον κατανέμει στην κοινωνία με τέτοιον τρόπο, ώστε να διασφαλίζεται η μέγιστη κατανάλωση και απασχόληση. Μέσω αυτών των πολιτικών η ατομική ελευθερία θα κυνηγά το μέγιστο οικονομικό αποτέλεσμα δημιουργώντας νέους «παλμούς» στην επιχειρηματικότητα, αυξάνοντας την κατανάλωση αλλά και τη ζήτηση. Η ρηξικέλευθη θεωρία του Keynes κατά τη διάρκεια της κρίσης του 1929 είχε να κάνει με την αποταμίευση. Το έλλειμμα της ζήτησης σε περίοδο κρίσεων έπρεπε να καλυφθεί με την αύξηση των δημοσίων δαπανών. Για να εφαρμοστεί η πολιτική αυτή, το κράτος είναι αναγκαίο σε περιόδους ανάπτυξης να αποταμιεύει, ώστε όταν η οικονομία βρίσκεται σε ύφεση να μπορεί να «ξοδεύει». Για τον Keynes, λοιπόν, η ευστάθεια συνδέεται με τις Δημόσιες Επενδύσεις. Συνεπακόλουθο της άποψης αυτής είναι και η τοποθέτηση του στον ρόλο του κρατικού παρεμβατισμού, με σκοπό την αποφυγή της μεγίστης αποταμίευσης των πολιτών που οδηγεί σε χαμηλότερη κατανάλωση και συνεπώς στην ανεργία. Το επιτόκιο πρέπει να αυξάνεται και να μειώνεται σύμφωνα με τις παρεμβάσεις της τράπεζας, ώστε να ελέγχει και να εξισορροπεί την αποταμίευση, με στόχο την ανάπτυξη. Εξειδικεύει τη θεωρία του καθώς προσθέτει εκτός του κράτους και άλλους παράγοντες που επηρεάζουν την οικονομία. Αυτοί είναι οι εισοδηματίες, οι επιχειρηματίες και οι εργαζόμενοι όπου έχουν ενεργό ρόλο στην οικονομική δραστηριότητα. Οι λόγοι αυτοί τον καθιστούν αντίθετο με την πολιτική του *laissez-faire*, η οποία ενστερνίζονταν το καθεστώς ελεύθερων αγορών με την απουσία του κρατικού παρεμβατισμού. Θεμελιωτής του φιλελευθερισμού και της οικονομικής αυτής πολιτικής ήταν ο Adam Smith (Τριτζιλιά, 2004).

4.4. ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΚΕΥΝΣΙΑΝΙΣΜΟΣ

Στη μεταπολεμική περίοδο και ιδιαίτερα στο διάστημα μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, παρατηρείται μια διεύρυνση της κρατικής παρέμβασης τόσο στα κοινωνικά όσο και στα οικονομικά ζητήματα. Η κρατική παρέμβαση βρίσκεται στο υψηλότερο σημείο της με χαρακτηριστικό ότι οι κρατικές δαπάνες αγγίζουν το 45% του ΑΕΠ την δεκαετία του 60', ενώ οι κοινωνικές δαπάνες από 18% αυξήθηκαν στο 29% του ΑΕΠ. Η κεϋνσιανή θεωρία επηρέασε τη δράση της πολιτικής χρησιμοποιώντας ως βασική προϋπόθεση της οικονομικής ανάπτυξης την κρατική παρέμβαση. Είναι αυτό που

ονομάστηκε «κεϋνσιανή επέκταση». Μια δημοφιλής μέθοδος της περιόδου εκείνης ήταν ότι οι οικονομικές δαπάνες χρησιμοποιήθηκαν για την εφαρμογή προνομιακών προγραμμάτων, χωρίς να παίζει ρόλο ο οικονομικός κύκλος και το επίπεδο απασχόλησης. Το πλαίσιο αυτό επικράτησε στις αναπτυγμένες χώρες της Δύσης. Σκοπός η διαρκής και αέναη ανάπτυξη μέσω της διεύρυνσης των επενδύσεων. Τα κεϋνσιανά μοντέλα χωρίστηκαν σε δυο κατηγορίες στο «ισχυρό» και το «αδύναμο». Το δημόσιο παρεμβαίνει μέσω της φορολογίας, της νομισματικής πολιτικής και του δανεισμού, ώστε να επικρατεί ισορροπία στη ζήτηση και την απασχόληση σε περιόδους κρίσεων και μη. Έτσι, εισάγεται ο όρος κράτος πρόνοιας που έχει ως σκοπό την καταπολέμηση της φτώχειας και της ανεργίας (Gough, 2008).

Η αύξηση των δαπανών είναι γνωστό ότι αποτέλεσαν αρωγό στις κοινωνικές υπηρεσίες. Παρατηρήθηκαν αυξήσεις στις δαπάνες στέγασης αλλά και στο σύστημα υγείας, ενώ εξαίρεση αποτελούν οι αμυντικές δαπάνες που μειώθηκαν στην μεταπολεμική περίοδο. Οι δαπάνες έγιναν το συνώνυμο της κατανάλωσης αλλά οι λόγοι που οδήγησαν στην αλλαγή αυτή ήταν η αύξηση του σχετικού κόστους, οι πληθυσμιακές μεταβολές, οι νέες υπηρεσίες αλλά και οι νέες κοινωνικές ανάγκες που ακολουθούσαν μια ανοδική πορεία. Κεντρικός πυλώνας για την επίτευξη και την εγκαθίδρυση της πολιτικής αυτής ήταν η φορολογία. Αποτελεί γεγονός ότι στο χρονικό διάστημα του μεταπολέμου η φορολογία ήταν το κλειδί ασφαλείας για τις κυβερνητικές χρηματοδοτήσεις των χωρών ΟΟΣΑ. Η μεταβολή στην άσκηση των συγκεκριμένων πολιτικών έρχεται στις αρχές της δεκαετίας του 1970 με την εμφάνιση της πετρελαϊκής κρίσης. Η περικοπή των δαπανών και ιδιαίτερα των δαπανών πρόνοιας αποτελεί κεντρικό χαρακτηριστικό της δημόσιας πολιτικής της δεκαετίας του '70. Επιπροσθέτως, επικράτησε μείωση και στις κεφαλαιακές δαπάνες, ενώ είναι αξιοσημείωτο ότι κατά τη διάρκεια των περικοπών στους περισσότερους τομείς των δαπανών παρατηρήθηκε αύξηση στις δαπάνες της αστυνομίας, στις εθνικοποιήσεις των βιομηχανιών, στους τόκους δανείων αλλά και βοήθεια στον ιδιωτικό τομέα. Οι περικοπές αυτές θεωρήθηκαν απαραίτητες, ώστε να ανακληθούν προβλήματα που δημιούργησε η κρίση, όπως το έλλειμα ισοζυγίου πληρωμών, ο πληθωρισμός αλλά και η ανεργία (Gough, 2008; Ίδρυμα Σάκη Καραγιώργα, 2005).

Ο κεϋνσιανισμός αποτέλεσε ριζοσπαστική θεωρία, η οποία βοήθησε στην ανάκαμψη της μεγάλης ύφεσης, δεν μπόρεσε όμως να προβλέψει και να εξασφαλίσει λύσεις για μελλοντικές κρίσεις. Παρ' όλα αυτά, μέσω της έμφασης και της ανάγκης που τόνισε ότι έχει ο κρατικός παρεμβατισμός έδωσε το έναυσμα της δημιουργίας και

της αποδοχής του κοινωνικού κράτους πρόνοιας, που μέχρι σήμερα αποτελεί κεντρικό πυλώνα της πολιτικής σε αρκετές χώρες. Περαιτέρω εμβάθυνση και ανάπτυξη θεωριών για τους τρεις βασικούς τύπους κράτους πρόνοιας έγιναν από τον Ρίτσαρντ Τίμους και τον Έσπινγκ - Άντερσεν (Τριτζιλία, 2004).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Είναι σύνηθες στις μέρες μας η ανάδυση του κράτους να παρουσιάζεται ως μία «ιστορική αναγκαιότητα», όμως χρησιμοποιήθηκε ως το κλειδί της εξέλιξης. Αρχικά, αποτέλεσε το εργαλείο των βασιλιάδων για την επέκταση της εξουσίας τους, αλλά συγχρόνως ήταν άμεση παροχή ασφάλειας για τους πληθυσμούς. Σήμερα η ύπαρξη του κράτους θεωρείται αυτονόητη. Η πορεία για την κατάκτηση της άποψης αυτής γέννησε προβληματισμούς, θέσεις και χώρισε σε τομείς τις αρμοδιότητες αλλά και τις δραστηριότητες των πολιτών, ενοποιώντας όλα τα στοιχεία αυτά στις λεγόμενες πολιτικές ιδεολογίες.

Η κάθε ιστορική περίοδος με όλα τα γεγονότα που διαδραματίζονταν εκάστοτε είχε καθοριστικό ρόλο, δίνοντας η καθεμία το λιθαράκι της για τη σύγχρονη εικόνα κράτους – ιδεολογίας. Από την απομάγευση και την ρήξη της «ελέω θεού μοναρχίας», η οποία βοήθησε την αφύπνιση των πολιτών ζητώντας μια σταθερή υπόσταση κατά την οποία τα μέλη της θα έχουν ελευθερίες, στην ανάδειξη του φιλελευθερισμού της ατομικής ελευθερίας και οικονομίας με μηδενική παρέμβαση του κράτους. Η ταυτόχρονη τεχνολογική ανάπτυξη, η οποία ενίσχυσε την οικονομία, δημιούργησε νέες πολιτικές ιδέες αντίπαλες του φιλελευθερισμού. Στο αίτημα κοινωνικής δικαιοσύνης και οικονομικοκοινωνικής ισότητας γεννήθηκε ο Σοσιαλισμός, ο οποίος θεωρεί τα αγαθά κρατική ιδιοκτησία, με σκοπό το μοίρασμα στους πολίτες. Ο διαρκής ανταγωνισμός των πολιτικών ιδεολογιών σε συγκεκριμένα κοινωνικοπολιτικά περιβάλλοντα με συγκεκριμένες οικονομικοκοινωνικές δυνάμεις είναι και ο λόγος της εξέλιξής τους. Οι «ρευστές ιδέες», που μεταβάλλονται στον χωρόχρονο, επηρεάζονται τόσο από τις ιστορικές συνθήκες και παραδόσεις όσο και από τις κοινωνικές συνθήκες, καθιστώντας το ζήτημα αυτό πιο περίπλοκο. Παρ' όλα αυτά, είναι σίγουρο ότι πολιτική ιδεολογία χωρίς κράτος δεν μπορεί να υπάρξει, γιατί δεν θα υπάρχει κοινωνική συνοχή, αλλά αναρχία.

Σήμερα ο πολιτικός άξονας κινείται γύρω από την παγκοσμιοποίηση, η οποία έχει θέσει ενιαίους κοινωνικούς και οικονομικούς «κανόνες» με παρανομαστή ένα κοινό πεδίο. Οι αλλαγές αυτές δεν μπορούν όμως να απορρίψουν το γεγονός ότι η ιδεολογική διαμάχη ακμάζει με ταχύτατους ρυθμούς και η εκάστοτε ιδεολογία είναι μια ατέρμονη διαδικασία. Αυτό γίνεται, διότι τα ανθρώπινα όντα διαρκώς θα προσπαθούν να κατακτήσουν ή να διευρύνουν την εξουσία, αναπροσαρμόζοντας

αξίες, θεσμούς και κανόνες σύμφωνα με το πλαίσιο της εποχής. Γι' αυτό, λοιπόν, η έννοια του κράτους και της πολιτικής ιδεολογίας είναι δύο έννοιες αλληλένδετες, χωρίς να ταυτίζονται, αλλά συγχρόνως αναγκαίες για την ανθρώπινη εξέλιξη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Καραγιάννης, Α. (2011). Οικονομικός Φιλελευθερισμός κατά τον Adam Smith. *Φιλελεύθερα Κείμενα*, 1, σσ. 44-55.
- Τριτζιλία, Κ. (2004). *Οικονομική Κοινωνιολογία*. Αθήνα: ΠΑΠΑΖΗΣΗ.
- Σκουλάς, Γ. (1996). *Κοινωνικές Τάξεις και Κράτος*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Βλάχου, Α. (1999). *Σύγχρονη Οικονομική Θεωρία-Ριζοσπαστικές Κριτικές του Νεοφιλελευθερισμού*. Αθήνα: εκδ. Τυπωθήτω.
- Bidet, J., & Kouvelakis, S. (2008). *Critical companion to contemporary Marxism*. Βοστώνη: Brill.
- Châtelet, F., & Kouchner, E. (1982). *Οι πολιτικές αντιλήψεις του 20ου αιώνα*. (Σ. Καραάς, & Μ. Κρητικός, Μεταφρ.) Αθήνα: Ράππα.
- Colin, H. (2011). Τι είναι μαρξιστικό στη μαρξιστική θεωρία του κράτους;. Στο C. Hay, M. Lister, & D. Marsh, *Το κράτος. Θεωρίες και προσεγγίσεις* (σσ. 108-137). Αθήνα: Σαββάλας.
- Fourier, C. (2003). *Ο νέος ερωτικός κόσμος*. (Ξ. Τσελέντη, Επιμ., & Γ. Καυκιάς, Μεταφρ.) Αθήνα: Πολύτροπον.
- Friedman, M. (1998). *Two lucky people - Memoirs*. Chicago : University of Chicago Press.
- Gough, I. (2008). *Η Πολιτική Οικονομία του Κοινωνικού Κράτους*. Αθήνα: ΣΑΒΒΑΛΑΣ.
- Harvey, D. (2005). *Νεοφιλελευθερισμός. Ιστορία και παρόν*. (Α. Αλαβάνου, Μεταφρ.) Αθήνα: Καστανιώτης.
- Heywood, A. (2007). *Πολιτικές ιδεολογίες*. (Χ. Κούτρης, Μεταφρ.) Αθήνα: Εκδόσεις Επίκεντρο.

- Keynes, M. (1998). *The wealth and poverty of nations : Why some are so rich and some so poor*. New York: W.W. Norton.
- Martinussen, J. (2007). *Κράτος, Κοινωνία, Αγορά Θεωρίες της ανάπτυξης*. Αθήνα: ΣΑΒΒΑΛΑΣ.
- Marx, K. (2011). *Μισθός, τιμή και κέρδος*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Marx, K., & Engels, F. (2018). *Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο*. (Α. Παππάς, Μεταφρ.) Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- More, T. (1984). *Ουτοπία*. (Γ. Καραγιάννης, Μεταφρ.) Αθήνα: Κάλβος.
- Newman, M. (2006). *Σοσιαλισμός*. (Σ. Φουρνάρος, Μεταφρ.) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Owen, R. (2007). *Μια νέα θεώρηση της κοινωνίας, και άλλα κείμενα*. (Β. Δρουκόπουλος, Α. Μιχαλάκης, & Ν. Χριστοδουλάκης, Μεταφρ.) Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Quiniou, Y. (2011). *Μαρξ*. (Γ. Καυκιάς, Μεταφρ.) Αθήνα: Τόπος.
- Ryner, M. J. (2004). Neo-liberalization of Social Democracy: the Swedish Case. *Comparative European Politics*, 2, σσ. 97-119.
- Saad-Filho, A., & Johnston, D. (2005). *Neoliberalism. A critical reader*. London: Pluto Press.
- Sassoon, D. (2001). *Εκατό χρόνια σοσιαλισμού*. (Α. Μ. Αλαβάνου, Επιμ., & Ε. Αστερίου, Μεταφρ.) Αθήνα: Καστανιώτης.
- Steger, M., & Roy, R. (2010). *Neoliberalism. A very short introduction*. Οξφόρδη: Oxford University.
- Sternhell, Z. (2009). *Ο Αντί-διαφωτισμός. Από τον 18ο αιώνα έως τον Ψυχρό Πόλεμο*. (Α. Καρακατσούλη, Μεταφρ.) Αθήνα: Πόλις.

- Williamson, J. (2004). *A Short History of the Washington Consensus. paper commissioned by Foundation CIDOB for the conference "From the Washington Consensus towards a new Global Governance"*.
- Χατζής, Α. (2004). *Η Επίσημη Ιδεολογία της Παγκοσμιοποίησης: «Νεοφιλελευθερισμός», Φιλελευθερισμός και Οικονομική Επιστήμη*. Ανάκτηση από http://old.phs.uoa.gr/~ahatzis/Neoliberalism.htm#_ftn1
- Ένγκελς, Φ. (2006). *Ουτοπιστικός Σοσιαλισμός και Επιστημονικός Σοσιαλισμός*. (Δ. Κυρίλλου, Μεταφρ.) Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.
- Χρυσάφης, Γ. (2010). *Ηθική Φιλοσοφία Και Πολιτική Οικονομία στον Κλασικό Βρετανικό Φιλελευθερισμό: JOHN LOCKE , BERNARD MANDEVILLE , ADAM SMITH*. Αθήνα: Νήσος.
- Χρύσης, Α. (2014). *Ο Μαρξ της δημοκρατίας*. Αθήνα: ΚΥΜ.
- Ίδρυμα Σάκη Καραγιώργα. (2005). *Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους*. Αθήνα: ΣΑΒΒΑΛΑΣ.
- Αθανασιάδης, Θ. (2013). *Ανατομία του νεοφιλελευθερισμού*. Αθήνα: Captainbook.
- Ρούσης, Γ. (2008). *Ο Μαρξ γεννήθηκε νωρίς. Η ετεροχρονισμένη επικαιρότητα της κομμουνιστικής χειραφέτησης*. Αθήνα: Γκοβόστη.
- Γκότσης, Χ. (1990). *Οικονομική Πολιτική*. Αθήνα: Σταμούλης Αθανάσιος.
- Δ.Π.Καραγιώργα. (1979). *Οι οικονομικές λειτουργίες του κράτους*. Αθήνα: ΠΑΖΗΣΗ.
- Ζαχαρέας, Α. (1990). *Αναζητώντας την αριστερά*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Λάβδας, Κ. (2015). *Φιλελευθερισμός των πολιτών*. Αθήνα: ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ.
- Μανδραβέλης, Π. (2011). *Ο παλιός διχασμός της σημερινής Ν.Δ.* Εφημερίδα «Η Καθημερινή».
- Μανιτάκης, Α. (2007). *Τι είναι κράτος*. Αθήνα : ΣΑΒΒΑΛΑΣ.

Μακρής, Σ. (2008). *Φιλελευθερισμός. Φιλοσοφικές απαρχές και σύγχρονες τάσεις : Από τον Αριστοτέλη στον John Rawls*. Αθήνα: Ι.ΣΙΔΕΡΗΣ.

Μαρκέτος, Σ. (2002). *Ευρωπαϊκά Ιδεολογικά Ρεύματα κατά το β' μισό του 20ου αιώνα*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Bidet, J., & Kouvelakis, S. (2008). *Critical companion to contemporary Marxism*. Βοστώνη: Brill.

Châtelet, F., & Kouchner, E. (1982). *Οι πολιτικές αντιλήψεις του 20ου αιώνα*. (Σ. Καραάς, & Μ. Κρητικός, Μεταφρ.) Αθήνα: Ράππα.

Colin, H. (2011). Τι είναι μαρξιστικό στη μαρξιστική θεωρία του κράτους;. Στο C. Hay, M. Lister, & D. Marsh, *Το κράτος. Θεωρίες και προσεγγίσεις* (σσ. 108-137). Αθήνα: Σαββάλας.

Fourier, C. (2003). *Ο νέος ερωτικός κόσμος*. (Ξ. Τσελέντη, Επιμ., & Γ. Καυκιάς, Μεταφρ.) Αθήνα: Πολύτροπον.

Friedman, M. (1998). *Two lucky people - Memoirs*. Chicago: University of Chicago Press.

Gough, I. (2008). *Η πολιτική οικονομία του κοινωνικού κράτους*. (Λ. Βατικιώτης, Μεταφρ.) Αθήνα: Σαββάλας.

Harvey, D. (2005). *Νεοφιλελευθερισμός. Ιστορία και παρόν*. (Α. Αλαβάνου, Μεταφρ.) Αθήνα: Καστανιώτης.

Heywood, A. (2007). *Πολιτικές ιδεολογίες*. (Χ. Κούτρης, Μεταφρ.) Αθήνα: Εκδόσεις Επίκεντρο.

Keynes, M. (1998). *The wealth and poverty of nations: Why some are so rich and some so poor*. New York: W.W. Norton.

Marx, K. (2011). *Μισθός, τιμή και κέρδος*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

- Marx, K., & Engels, F. (2018). *Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο*. (Α. Παππάς, Μεταφρ.) Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- More, T. (1984). *Ουτοπία*. (Γ. Καραγιάννης, Μεταφρ.) Αθήνα: Κάλβος.
- Newman, M. (2006). *Σοσιαλισμός*. (Σ. Φουρνάρος, Μεταφρ.) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Owen, R. (2007). *Μια νέα θεώρηση της κοινωνίας, και άλλα κείμενα*. (Β. Δρουκόπουλος, Α. Μιχαλάκης, & Ν. Χριστοδουλάκης, Μεταφρ.) Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Quiniou, Y. (2011). *Μαρξ*. (Γ. Καυκιάς, Μεταφρ.) Αθήνα: Τόπος.
- Ryner, M. J. (2004). Neo-liberalization of Social Democracy: the Swedish Case. *Comparative European Politics*, 2, 97-119.
- Saad-Filho, A., & Johnston, D. (2005). *Neoliberalism. A critical reader*. London: Pluto Press.
- Sassoon, D. (2001). *Εκατό χρόνια σοσιαλισμού*. (Α. Μ. Αλαβάνου, Επιμ., & Ε. Αστερίου, Μεταφρ.) Αθήνα: Καστανιώτης.
- Schmidt, M. G. (2004). *Θεωρίες της δημοκρατίας*. (Ε. Δεκαβάλλα, Μεταφρ.) Αθήνα: Σαββάλας.
- Steger, M., & Roy, R. (2010). *Neoliberalism. A very short introduction*. Οξφόρδη: Oxford University.
- Sternhell, Z. (2009). *Ο Αντί-διαφωτισμός. Από τον 18ο αιώνα έως τον Ψυχρό Πόλεμο*. (Α. Καρακατσούλη, Μεταφρ.) Αθήνα: Πόλις.
- Williamson, J. (2004). A Short History of the Washington Consensus. *paper commissioned by Foundation CIDOB for the conference "From the Washington Consensus towards a new Global Governance"*.